

T. Kiss Tamás

KLEBELSBERG KUNO EMBERI ÉS SZAKMAPOLITIKUSI PÁLYÁJÁRÓL*

„A kultúrpolitika terén nagyon sokáig lehet észrevétlenül vétkezni¹, de amikor az új nemzedék felnőtt, akkor az elkövetett hibákon, bajokon javítani, segíteni már nem lehet. Új nemzedéknek kell jönnie, hogy a helyzet jobbra forduljon.”

Gróf Klebelsberg Kuno beszédei cikkei és törvényjavaslatai 1917–1926.

Budapest. Az Athenaeum Kiadása. 318. o.

Harminc évvel ezelőtt a képzeletemben sem merült fel, hogy 2008-ban, e nemes patinájú intézmény létesítésének jubileumi konferenciáján majd nyitó előadást tarthatok Klebelsberg Kuno munkásságáról. Az 1970-as évek végén ebben az intézményben tanársegédként részesülhettem megelőlegezett bizalomban. Akkor kutatási programként Klebelsberg Kuno munkásságának elemzését jelöltem meg.* A miniszter mintegy tíz évig tartó tevékenységét a maga teljességében rendelkezésemre álló keretben nem tudom minden részletre kitérően, árnyaltan bemutatni. A tanulmányomban arra vállalkozhatok, hogy kiemeljem azokat a – szerintem – fundamentális szemléleti elemeket, amelyekre Klebelsberg Kuno koncepcionális kultúrpolitikája felépült, megvalósult a jövőbe mutatott, és máig ható tanulással bír.

Max Weber írta le meggyőző hitelességgel azt a karaktert, akiről mindenki tudja, vagy inkább a zsigereiben

* Az előadás Szegeden hangzott el a Polgári Iskolai Tanárképző Főiskola létesítésének 80. évfordulóján tartott konferencián, 2008. november 18-án.

érzi, hogy személyiségének milyensége meghatározó és társadalomalakító tényező. Arra viszont – vélekedik Ormos Mária – kevésbé vannak kidolgozott válaszaink, hogy vajon mitől függ a „megfelelő” személy megjelenése és arra talán még kevésbé, hogy vajon milyen szellemi, lelki összetevők határozzák meg a „megfelelő” vagy a kimagasló vezetőt, államférfit?

A történészek számára ismert időszak (irányzat), amikor a történelem a nagy személyiségek tevékenységeinek leírásból állt. Királyok, császárok, hadvezérek és államfők cselekedeteit tartalmazó le- és át/írások, szelektív visszaemlékezések voltak hivatottak arra, hogy rögzítsék a birodalom, nép vagy egy nemzet múltját. Akadt olyan ideológiai-politikai periódus is, amely azt a felfogást képviselte, hogy az „egyes történelmi feladatok a történelem osztályharcos logikájában születtek, és a helyzetek mindig megteremtették azokat a személyiségeket, akik az új feladatok megoldására vállalkoztak és erre alkalmasak” is. A nagy egyéniség persze annyiban lehetett csak alkotó, hogy felismerte a történelem által kihordott embrió születéskényszerét, és mintegy betöltötte a bába szerepét.²

Mindkét felfogás számos problémát rejt magában. Következzen közülük néhány. Az egyik például az, hogy a társadalmaknak akkor is volt történelmük, amikor egyetlen kiemelkedő személyiség sem tevékenykedett. A másik kérdés, hogy nehéz olyan nagy történelmi személyt találni, akinek a

neve kétségtelenül megemlítésre kerül valamennyi történelem tankönyvben az idők végeztéig, még-hozzá mindenki és minden földi kultúra számára pozitív tartalommal. A véletlen szerepe sem elhanyagolható. A történelem valójában jó, ám közepes képességekkel rendelkező embert is kimagasló személyiséggé formálhat, ha az illető jókor, jó helyen van, és ésszerűen cselekszik, racionális döntéseket hoz. Arról sem feledkezhetünk meg, hogy ezek a szereplők is környezet- és helyzetfüggők, vagyis sem az időből, sem az adott társadalomból nem lehet őket kiemelni, illetve azoktól függetlenül értelmezni. Nem jelennek meg automatikusan a történelem parancsszavára. A marxizmusnak annyiban igaz van, hogy a történelmen kívül nem lehet „színpadra” lépni, annyiban viszont nincs, hogy a személyiségek kibontakozásában nem egyedül a történelmi logika érvényesül, hanem számos más tényező.

A felmerülő kérdésekre adható válaszok csupán szerény mértékű eligazodást nyújthatnak a személyiség történelmi szerepét illetően. Annyi azonban bizonyos, hogy a közéleti emberek mindig, minden körülmények között lényeges mozgatói a történéseknek, attól függetlenül, hogy békés időszakban vagy válságosokról van szó. Az előző esetében a hozzáértés, a türelem, az ügyesség, az utóbbiban a tudás, a felkészültség, a döntésképeség, a bátorság és a meggyőző erő kerül előtérbe. *A békés időkben például hosszú ideig elbodorulhatnak olyan személyek is, akik nem igazán hozzáértők, akik az ügyességet manipulációval pótolják, és akik valójában nem tisztességesek, de képesek megőrizni annak látszatát. A történelmileg kritikus és válságos időszakokban azonban ezek a tulajdonságok, képességek és készségek többnyire nem elégségesek. Ilyenkor áttekintéssel bíró, nagy tudással és kimagasló képességekkel rendelkező merész újtóra, egyéniségre, meggyőző erejű személyiségre van szükség.*³

A történelmi távlat és a tények sokasága azt támasztja alá, hogy a két világháború közötti Magyarországon tevékenykedő Klebelsberg Kuno nemcsak *közéleti szerepet* töltött be, hanem kiemelkedő *államférfi* is volt.⁴

A trianoni „Prokrasztész-ágy”

Az a politikai rendszer és társadalom, amely Magyarországot a veszített háború, a forradalmak és a békediktátum okozta akut válság után, az 1920-as években a *dualizmus időszakát restauráló* szellemben konszolidálta és stabilizálta, távol volt attól, hogy a korszerű nyugati polgári demokrácia példájának tekintsük.

A trianoni magyar államiság rendkívül szűk politikai és gazdasági mozgástérrel rendelkezett. A külső hatalmi viszonyok kényszerén túl – és nem tagadva, ennek következtében – az ország belső egyensúlyviszonyai sem tettek lehetővé jelentős, megvalósítható politikai, gazdasági és társadalmi reformokat. A szinte természetesnek vehető revíziós törekvések, a 93 ezer négyzetkilométernyi területre csökkent ország stabilizálásában lényeges szerepet betöltő háború előtti rend restaurálása és a „győztes” Nyugathoz való kapcsolódás, egymásnak „ellentmondó” ambivalens helyzetet hozott létre. *Az ország számára a szinte teljes, kényszerű körbezártságból való kitéréshez egy viszonylag szűknek nevezhető mozgástér nyújtott lehetőséget, a kultúra, amely új típusú – korabeli szóhasználatlaltal – kultúrpolitikát kívánt meg.*

A trianoni békediktátum utáni helyzet első felismerése volt, hogy a korábbi dualista alapokon nyugvó *államnemzet-értelmezés* érvénytelenné vált. Új nemzetmegtartó erőre (kohézióra, ideológiára) van szükség. *Az államnemzet fogalmát felváltotta a kultúrnemzet fogalma.* (Az ország vezető politikusai tisztában voltak az 1910-es népszámlálás adataival, a Történelmi Magyarország *etnikai térképével*, azzal, hogy a magát magyarnak valló népesség az ország középső részén koncentráliódik. Az elszakított területek [Erdély, Felvidék, Kárpátalja, Vajdaság] egy része azonban zömében magyar lakta területek voltak.) Viszonylag rövid idő alatt kiderült, hogy az új fogalomra nem csak a trianoni határokon kívüli magyarság egységes kultúrnemzetként való elismertetése és összetartása miatt van szükség, hanem azért is, hogy az Osztrák–Magyar Monarchia idején fokozatosan romló külföldi megítélésű, többnyire nem, alig, vagy tévesen ismert magyarságképen javítani kell. A kultúrnemzet fogalma maga után vonta a *nemzeti műveltség eszményének*, a *nemzeti nevelés gyakorlatának* kialakítását. A feladatot az 1920-as évek meghatározó politikusa Klebelsberg Kuno vállalta magára, aki hitt abban, hogy a két világháború közötti korszak alapvető, a társadalom osztályra, rétegre, felekezetre és nemre való tekintet nélkül elfogadott erkölcsi vezéreszméje, a revízió sikere, nagymértékben függ a *nemzeti alapokra helyezett kultúrpolitikától* és a *nemzeti kultúra külföld felé való propagálásától*.

Az *extenzív-intenzív hazai kultúrpolitikához* és *kultúrdiplomáciához* szükséges *hatalmas méretű koncepciózus szervezőmunkát* – a magyar államiság megszűnését követően, majd a török kiűzése (1699 [Karlócai béke]) és a kiegyezés (1867) közti magyar társadalomban tevékenykedő haladó szel-

lemű arisztokraták példájára – *egy osztrák ősökkel rendelkező arisztokrata kezdeményezte és végezte el.* A kiegyezést követő liberális időszakban szocializálódott és nyugat-európai egyetemeken tanult Klebelsberg Kuno érzékenyen és azonnal reagált a korszellem tendenciáira, és nemcsak a számára elfogadott és képviselt konzervatív reneszánsz formájában. A hazai liberalizmus sokoldalú polgári meghaladását nem csupán politikai és gazdasági síkon rögzítette, hanem tudományosan és a tömegekre hatóan a mindennapok szintjén is. Ma már ismert, hogy a magyar *újkonzervativizmus* liberális elemeket nem nélkülöző reformjai nagyrészt megkészték, mert kialakulásuktól kezdve elvállalták az *ókonzervatív* állások védelmét is. A kulturális reformok az őrizve korszerűsítés keskeny medrébe szorultak, és igazi bázisuk csupán az államhatalom és az elszegényedett középosztály volt. Klebelsberg maradéktalanul bízott abban, hogy a trianoni határok csak időlegesen, és az eljövendő új világban – ahogyan a kiegyezés utáni reformerek is hitték – a nemzetek elsősorban kultúrversenyt vívnak egymással. A gróf rövidtávon tévedett. Az első világháborút lezáró igazságtalan békeszerződések, a hatalmas méretű fejlődés következtében a társadalmi változások roppant mértékben felgyorsultak, sokdimenziós ellentmondásokat produkáltak, jelentős feszültségeket idéztek elő, amelyek nem kedveztek a szisztematikusan építkező kultúrpolitikának. Klebelsbergnek hosszabb távon igaza lett. *Bebizonyosodott, hogy a szerény eszközökkel bíró, de fejlesztésre váró országban a tudomány, az oktatás, a művelődés és a művészetek ügyét kell az egyik olyan fő beruházási prioritásnak tekinteni, amely azután a felemelkedést más területeken is segít mozgásba hozni, a társadalomban innovációs erővel bír. Igazolódott, hogy a nyersanyagokban szegény Magyarország egyetlen és nemzetközileg is számottevő „gazdasági tőkéje” elsősorban a szellemi teljesítmény előállító tudás.*

Klebelsberg Kuno – 1920-as évek, jobbára csupán néhány év, az 1924–1925 és az 1930–1931 közötti időszakról van szó – kulturális építőmunkája képes volt arra, hogy a megváltozott körülmények között, új és szilárd alapokat teremtsen a rendszerváltoztatásokban jeleskedő, 20. századi Magyarország életésélyeinek a megőrzéséhez is, mint azt ő, vagy sokan mások gondolták.

Klebelsberg Kuno közvetlen céljait – a soknemzetiségű történelmi Magyarország visszaállítását és a régi keresztény középosztályt modern polgársággá fejleszteni kívánó törekvéseit – a második világháború után bekövetkezett ideológiai-politikai változások miatt sem igazolhatta az idő. A tudás-

hoz, a műveltséghez, a szellemi munka és teljesítmény mindent mozgató voltához szükséges kulturális intézményrendszer – a *tudományos, az oktatási, az iskolán kívüli népművelési (felnőttoktatási) és a művészeti intézmények* – hagyományokat tiszteletben tartó, szakszerű és innovatív kiépítését, szakszerű rendszerre fejlesztő tevékenységének szükségességét viszont igen.⁵

*A személyiség és környezete*⁶

A kormányzatban betöltött, miniszteri pozícióját szavakban és tettekben egyaránt *szolgálatnak* és kultuszminiszterként magát pártok fölöttinek tekintő, egyesek számára irritálóan nagy műveltséggel és áttekintő képességgel rendelkező Klebelsberg Kuno személye és munkássága ellen még életében, de halálát követően is számos és sokféle indíttatású támadás történt, de személyét (túlzottan) felmagasztaló kultusz is jelentkezett. A miniszter olyan személyiség volt, akivel szemben nem lehetett közömbösnek maradni. Gáncsoskodói, hízelgői, ócsárlói és istenítői egyaránt akadtak. Klebelsberg ellenfelei *kifogásolták a miniszter Nyugat-barátságát*, a baloldali és liberális politikusok a *korszerűtlen konzervativizmusát*, a szélsőjobboldal képviselői a *„már nem eléggé offenzívának” tartott kultúrfölényt intézményesítő törekvéseit*. Klebelsberg egyesek szemében megőrizte a *dualizmus kori liberalizmus szellemét, mások megítélése szerint kultúrdiktátor, paternalista autokrata, etatista és antidemokratikus volt. Voltak, akik zseniális politikusnak, mások tudósnek vagy ideológusnak kiáltották ki.*

Az 1940-es évek második felében a hivatalos politika megbélyegezte, vádolták, hogy nacionalista és reakciós (nem abban az értelemben, hogy a forradalmakra reakcióval válaszolt). Sőt akadtak, akik a fasizmus hívei és szállásadói közé is sorolták. A *Világválságban* (1931) címmel kiadott művét 1945-ben az Ideiglenes Nemzeti Kormány fasiszta szellemű, szovjetellenes sajtóterméknek minősítette és betiltotta. Az 1960-as években forradalomellenességét, neonacionalizmusát és a kultúrfölénnyről vallott nézeteit vetették szemére.⁷ Óvatos rehabilitációja az 1960-as évek végén kezdődődik, amikor tudománypolitikájának, pontosabban a történettudományi kutatásokat⁸ szakszerűen szervező tevékenységének méltatására kerülhetett sor. Halálának 50. évfordulóján, 1982-ben, kultúrpolitikájának tényszerű bemutatására, valamint építészpolitikai tevékenységére emlékező írás jelenhetett meg két hazai kulturális folyóiratban.⁹

Az 1980-as évek második felétől¹⁰ egyre több kutató kezd foglalkozni a korábbi időszakhoz mérten

már tárgyilagosabban és történetiségbe ágyazottan Klebelsberg kultúrpolitikájával, annak egy-egy ágazatával. A rendszerváltás (1989/90) időszakában¹¹ és azt követő években a minisztert továbbra is erőteljesen bíráló¹² nézetek mellett, de a két világháború közti időszakra is emlékeztető túlzott, elfogultságot sem nélkülöző álláspontok jegyében, konferenciák és publikációk formájában kezdetét vette Klebelsberg személyének rehabilitálása, miniszterségének részletes és árnyalt értékelése. Emlékére az elmúlt két évtizedben annyi szobrot állítanak, és emléktáblát avatnak, amennyit Magyarország összes kultuszminiszterének – ideszámítva Eötvös Józsefet (1813–1871.) és Trefort Ágostont (1817–1888.) is – együttvéve sem emeltek.

A család és iskolák

A Klebelsberg család Tirolból származik. A vezetőknév írásában történeti átalakulás ment végbe. Kezdetben Khneblsperger, Kneblsperch, Kleblsprech, Knöblsberg, majd 1872-től Klebelsberg. Régi, 1520-ból származó feljegyzések szerint Sopron város „polgármesterei” között Klebelsberg nevű ember is szerepelt. A kutatások azonban azt igazolják, hogy a család férfi tagjai szinte kizárólag katonák voltak.

Az egyik katona ős, Klebelsberg Lénárd (Leonhard) a mohácsi vész után lovascsapattal érkezett Magyarországra, hogy részt vegyen a török elleni háborúban. Harci sikereiért V. Károly császártól (1500–1558.) 1530-ban bárói rangot szerzett és Tirolban megkapta Thunburg várát. Klebelsberg Lénárd fiai – Niklas és Lambert – is magyarországi harctereken küzdöttek a török ellen.

Klebelsberg (Ulrik) Jánost a párkányi (1663. VIII. 7.), majd az érsekújvári (1663. VIII. és IX. 26. között) csatákban tanúsított vitézi magatartásért 1669. november 25-én I. Lipót (1640–1705.) ugyancsak bárói rangra emelte. János egyik fia, Klebelsberg Ferenc a budai vár visszafoglalásában (1686. IX. 2.) is részt vett. Érdemeiért 1702-ben grófi címet kapott. A 18. század végén a család tagjai közül többen vitézül harcoltak a pétervárad, a belgrádi és a temesvári csatákban.

Klebelsberg János gróf, altábornagy (1772–1841.) végigküzdötte a napóleoni háborúkat. André Massena (1756–1817.) tábornagy – Bonaparte Napóleon (1756–1817.) egyik hadvezére – felett a Schöngrabern-Hollanbrunn mellett aratott győzelméért (1809) megkapta a legmagasabb katonai kitüntetést, a Mária Terézia-rendjelet.

Egy másik Klebelsberg, Klebelsberg Ferenc Szeráf (1777–1859.) I. Ferenc (1768–1835.) király (1792.

III. 1 – 1835. III. 2.) idejében a Habsburg-monarchia „penzügyminisztere”, alapjában véve az udvari kamara elnöke. Jelentős szerepet vállalt az ország közgazdasági és pénzügyi viszonyainak megjavításában. Támogatta gróf Széchenyi István (1791–1860.) dunai gőzhajózási tevéit. Fia, Klebelsberg Ferenc gróf, huszárezredben századparancsnok. A galíciai Prodekben szolgált, amikor 1844. ápr. 15-én megszületett fia: Jacob Joseph Constantin graf, Klebelsberg Kuno apja. Klebelsberg Jakab gróf is katonai pályát választott. Székesfehérváron szolgált, amikor megismerte a köznemesi származású Felsőőri és Alsóőri Farkas Arankát, akit hamarosan – 1872-ben – feleségül vett. Az anya egy tősgyökeres magyar birtokos, Farkas Imre négy leánya közül a második volt.

Klebelsberg Jakab császári és királyi főhadnagy az Osztrák–Magyar Monarchia közös hadsereg 14. huszárezred 5. századának helyettes parancsnoka 1875-ben az Arad megyei Magyarpécskán állomásozott, amikor november 13-án megszületett Klebelsberg Kuno, akit majd Bud János (1880–1950.) pénzügyminiszter (1924. XI. 15 – 1928. IX. 5.) a legkényelmetlenebb miniszternek nevez. Keresztnevét keresztapjától, gróf Czetwitz Kunótól kapja. Később, amikor felserdült, gyakorta kesergett azon, hogy ilyen idegen hangzású nevet kapott. A család életébe a sors keményen beleszólt. Klebelsberg Jakab egy hadgyakorlat során lebukott a lováról, súlyosan megsérült és többé nem tudott lábra állni, 1877. június 14-én, 34 éves korában Székesfehérváron elhunyt. Nem sokkal később meghalt Kuno leánytestvére is. A másfél éves kisfiú egyedül maradt az édesanyjával. Gyámja anyai nagyapja, Farkas Imre lett, aki Batthyány Fülöp herceg enyingi uradalmának volt a jószágkormányzója. Klebelsberg a fehérvári házbán szigorú neveltetésben részesült. Feleségének, Lasztóczi Botka Saroltának később gyakorta szóba hozta, hogy nem volt boldog gyermekkorra.

Klebelsberg Kuno *alapértékeinek kialakulására* hatással volt a *család anyai ága*, valamint a *kiegyezést* (1867) követő *dualizmus szabadelvű világa*. Az elsőre egyébként a Magyar Történelmi Társulat 1921. december 20-i közgyűlésén tartott előadásában is utalt: „Anyai nagyapám büszke volt arra, hogy dunántúli köznemes társaival levett kalappal sorfalat állhatott Deáknak... és élete végéig... emlegette a haza bölcsének elejtett szavait. Klebelsberg Kuno alapértékeinek formálódását befolyásolta a hazai *szabadelvűség*, a dualizmus időszakának *konzervatív-liberális nézetrendszere* is. Az apját korán elvesztő Klebelsberg emberileg és politikai nézeteit

tekintve egyaránt közel érezte magához Tisza István miniszterelnököt, melyet nem titkolt, sőt akire a Nemzetgyűlésben is gyakorta hivatkozik.

Klebelsberg Kuno főnemesi címet visel, de a valóságban mégsem a nagybirtokos arisztokráciát, hanem inkább azt a modern államigazgatási szakembereket képviseli, amely a hivatali pályán találta meg hivatását és megélhetését. Nem gyűjtött vagyont. Az elhunyt rokonaitól örökölheto anyagi javakról is rendszeresen lemondott. Ezt a magatartását az úgynevezett királypuccsok idején (1921. III. 26–27. és 1921. X. 23.), minthogy nem állt IV. Károly (1887–1922.) mellé, jöllehet október 21-én történetesen Sopronban volt, ahol a király is tartózkodott, sok királypárti a szemére vetette. Őt is – az akkori politikai terminológiával – a „királykérdést kikapcsolók” közé sorolták. A katolikus vallású Klebelsberg elemi iskoláit magántanulóként a székesfehérvári Belvárosi Fiútanodában végezte 1881 és 1885 között. A sokat betegeskedő fiú középiskolai tanulmányait a ciszterciek székesfehérvári főgimnáziumában folytatta 1885 és 1893 között. (Később a ciszterciek rendtestvérükké is fogadták, sőt a ciszterci diákszövetség elnökévé választották.) Tanulmányai során főként két tantárgyból – matematikából és bölceleletről – nyújtott kiemelkedő teljesítményt. Kivált matematikából jeleskedett. A testnevelés terén (korabeli szóhasználatl: tornából) viszont elég gyenge teljesítményt nyújtott.¹³

A család és rokonság szerette volna, ha Klebelsberg Kuno is katonai pályára lép, ezért 1893-ban beírták a wieneni-neustadti (Bécsújhely) katonai akadémiára. A fiatalember azonban igen messze állt a militarista és dzsentri hagyományoktól. Alkatilag is gyenge volt. Rövid idő múltán – a család nehezeltése ellenére – átiratkozott a jogi egyetemre. Szobát bérelt Pesten az Egyetemi Könyvtár házgondnokától. Tahy Jakabbal, a későbbi földművelésügyi államtitkárral lakott egy szobában, nehéz körülmények között élt. A család ugyanis, abban reménykedve, hogy sikerül visszatéríteniük a katonai pályára, büntetésként havonta 50 forintot adott neki, ami csupán a legszükségesebbekre volt elég.

Az ambíziózus és széleskörű érdeklődést mutató Klebelsberg viszonylag gyorsan szembesült hátrányaival ezért arra kényszerült-törekedett, hogy kisvárosi neveltetése miatt elszenvedett műveltségbeli hiányosságait pótolja. Természetesnek vehető, hogy tanulmányainak előrehaladtával fokozatosan távolodott a fehérvári család szűkre szabott világától, annak helyi értékelési és viszonyítási alapjától. Egyetemi tanulmányait Budapesten, Berlinben és Münchenben végzi. A berlini egyete-

men a jogtudomány mellett történelmet is tanul. Államtudományi tanulmányi ismereteit a párizsi Sorbonne-on, a College de France-ban gyarapította és egészítette ki. Tanárai közül gyakorta emlegeti Adolph Harnack (1851–1930.) német teológust, a helenizmus filozófiájának és a krisztionizmus neves kutatóját. Kultuszminiszterként szeretettel emlékezik Adolph Wagner (1835–1917.) közgazdászra, akinél egy alkalommal mezőgazdasági témából készített dolgozatot. A professzor kifogásolta, hogy a referátum a magyar mezőgazdaság gondjait kizárólag gazdasági téren kereste, és nem tért ki a munkástömegek műveltségi helyzetére; figyelmen kívül hagyta a mezőgazdasági tudományok fejlettségét, valamint az agrárértelmiség kulturális állapotát. Tanulótársai közé tartozott Karl Heinrich Becker (1876–1933.), a későbbi porosz közoktatásügyi miniszter, akihez élete végéig barátság és szakmai munkakapcsolat fűzte.

A jogi- és államtudományi doktorrá a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetemen avatták 1898-ban. A doktori értekezésének témája az „állam és az egyház” viszonyának elemzése volt.

A századforduló évében nösült meg. 1900. április 24-én feleségül vette egy vidéki kisnemes dzsentri leányát, Lasztóczi Botka Saroltát (1878–1964.). Házasságkötésükre Budapesten, az egyetemi templom kápolnájában került sor. Klebelsberg később, minisztersége idején kezdeményezi, hogy a templomban rendszeresen adják elő a zeneművészet legnagyobb mestereinek, Mozart, Beethoven, Schubert, Bruckner, Liszt és mások műveit, kompozíciót. Lasztóczi Botka Sarolta naplójába olvasható bejegyzések és feljegyzések arról tanúskodnak, hogy szeretetteljes körülmények és egy odaadó feleség által biztosított jó feltételek segítették Klebelsberg munkálkodásait.¹⁴

A hivatalnoki pálya

Klebelsberg Kuno pályája kezdetben, a hivatali vállaló dzsentri-fiú „karrierjeként” kezdődik, ám a szépirodalomból is közismert folytatás, a Mikszáth Kálmán (1847–1910.), Móricz Zsigmond (1879–1942.) és mások műveiben ábrázolt figurákétól lényegesen és jelentősen eltér. Ismerősei (és arisztokrata származás) révén – Bóné Géza Fejér megyei alispán házában – került kapcsolatba báró Bánffy Dezsővel (1843–1911.), az ő miniszterelnöksége idején (1895. I. 14 – 1899. II. 26.), 1898-ban lépett állami szolgálatba, fogalmazóként. Kezdő tisztviselőként értékes szervezőmunkát végez Zala György (1858–1937.) szobrainak és a millenniumi emlékművek felállításakor. Műveltség és osztrák

őseitől örökölt németes alaposága, rendkívüli munkabírása és nem utolsó sorban tudatos és tervszerű önképzése következtében nagy ívű karriert fut be. A miniszterelnökségi segédfogalmazóból rövid idő elteltével, bejárva a ranglétra lépcsőfokait, fogalmazó, segédtitkár, titkár, majd osztálytanácsos lett.

Az ifjú Klebelsberg nézeteiben és emberileg is egyre közelebb kerül Tisza István (1861–1918.) politikájához és személyéhez. Tisza közvetítésével ismerkedik meg közelebről a Habsburg-család néhány tagjával. Károlyval (1887–1922.), Albrechtel (1897–1955.) és Józseffel (1872–1962.). Ferenc József (1830–1916; uralkodó 1848. II. 2. – illetve 1867. VI. 8 – 1916. XI. 21.) közvetlen utasítására Károlynak trónra lépése előtt Klebelsberg ad tájékoztatást magyar ügyekben. Józsefnek ő volt az egyik benső tanácsadója, kit halálakor az özvegyéhez intézett levelében a főherceg „meghitt jó barátjának” nevezett. Az állandó jó viszony a főherceggel Klebelsberg műveltsége mellett elsősorban annak tudható be, hogy fiának, a fiatal dr. József Ferenc (1895–1957.) főhercegnek legszorosabb baráti köréhez tartozik. A művészetek és a tudomány iránt érdeklődő fiatal főherceg szinte minden kérdésben kikérte Klebelsberg véleményét és tanácsait.

Tisza István első miniszterelnöksége (1903. XI. 3 – 1905. VI. 18.) idején osztálytanácsos. A nemzetiségi ügyek intézése mellett ő vezeti a római Szentszékkal folyó tárgyalásokat is. Intenzív munkát végez a fiumei magyar püspökség létesítése érdekében. A nemzetiségi kérdésekben Ferenc József belső titkos tanácsa.

A Julián-egyesület ügyvezető igazgatójaként mintegy tíz éven át tevékeny részt vállal a Szlavóniában, Horvátországban, Bosznia-Hercegovinában élő magyarok (tisztviselők, vasutasok, hajósok és ezek családtagjai) nemzeti és kulturális gondozásának a megszervezésében. Klebelsberg statisztikai kimutatásokat készített a területek kulturális állapotáról. Az adatokat elemzi, melyek később a kultuszminisztersége idején nyilvánvalóvá teszik számára a dualizmuskori magyarországi kultúrpolitikájának valóságát. Elmondható, hogy, már a Julián-egyesületet irányításában felfedezhető a későbbi kultuszminiszter számos, jellegzetes vonása és megnyilvánulása. Klebelsberg munkásságának eredményességét jelzi, hogy amikor leköszön az egyesület igazgatásáról, nevére alapítványt szertettek volna létre hozni, amely kamataiból minden évben egy-egy beteg, Julián-tanítót kívántak segílyezni. Az egyesületet Széchenyi Béla (1837–1918.) koronaőr kezdeményezésére 1904-ben hozzák lét-

re. Célja nem az említett területek elmagyarosítása volt, hanem az ott élő magyarok művelődésének segítése, kulturális érdekvédelmének biztosítása. Ennek érdekében az alapítvány saját költségén iskolákat tartott fenn, könyvtárakat működtetett, ismeretterjesztő előadásokat szervezett, alfabéta-tanfolyamokat finanszírozott. Hasonló céllal létesült a Szent László Társulat a romániai és a bukovinai magyarság támogatására.

Klebelsberg Kunót 1910-ben a Közigazgatási Bíróság ítéldbírójává nevezik ki. A bíróságon, rövid időn belül a legfontosabb közjogi természetű ügyekkel bízzák meg. Ő szerkeszti a bíróság több elvi jelentőségű döntvényét. A Közigazgatási Bíróság 1913-ban megválasztotta a Hatásköri Bíróság tagjává.

Hivatalnokoskodása idején Klebelsberg a néprajzi viszonyok és a különféle közjogi és kulturális intézmények tanulmányozása végett nagyobb utazásokat tett külföldön. (Feleségével szabadsága idején beutazta szinte egész Európát. Járt Franciaországban, Spanyolországban, Olaszországban és Görögországban. Eljutott még Marokkóba is.)

Az 1910-es években bekapcsolódik a hazai felsőoktatásba. A Közgazdaságtudományi karon egyetemi oktatóként 1910 – ben közjogi témákból tart előadásokat.

Klebelsberg, Tisza István bizalmi emberének számít. Tisza második kormányában (1913. VI. 10 – 1917. VI. 15.) adminisztratív államtitkárként – mint a „népoktatás specialistája” – munkálkodik 1914. I. 2-től 1917. III. 19-ig. Munkavégzésére jellemző, hogy nagy hangsúlyt helyez a kultúrstatistikára. (Magyarországon a korabeli viszonyokat figyelembe véve kiváló statisztikai rendszer épült ki és működött. A legértékesebb anyagokat is a társadalomstatistikusok hagyták az utókorra, még akkor is, ha csupán a társadalmi jelenségek mennyiségi adatait gyűjtötték össze.) Újjászervezte a népoktatási közigazgatás külső szervezeteit, és kezdeményezőként vesz részt a hajdudorogi görögkatolikus püspökség létesítésében. Népiskolákat tervezetett a Vág alsó folyása mellé Vágújhelytől Vágsellyéig.

A háború alatt az 1915. évi XV. tc. értelmében megszervezi a rokkantügy kezelését felvállaló intézményrendszer kiépítését. Elnöke az Országos Hadigondozó Hivatalnak. A tüdőbetegek számára népszanatóriumokat tervezetett Korányi Sándor (1866–1944.) professzorral a Tátrába, a pilisi hegyekben és az Alföld több pontjára.

Tisza István felkérésére 1917. március 19-től május 23-ig a miniszterelnökség politikai államtitkára. A parlamentbe, Kolozsvár országgyűlési képviselő-

lőjeként vonul be 1917-ben. Politikamentes programbeszédét április 1-jén mondja el. Többek között a hadigondozó-intézmények gyarapításának, egyetemi tanszékek felállításának, új népiskolák és internátusok építésének szükségességéről beszél.

Mialatt Tisza István a frontokat járja, Balogh Jenővel (1864–1938.) és Teleszky Jánossal (1868–1939.) együtt vezeti a Munkapártot. A Tisza-kabinettel együtt ő is lemond. Az 1918–1919-es forradalmakat passzív szemlélőként éli át. Mélyen megrendíti a gróf Tisza István ellen elkövetett merénylet (1918. X. 31.). Tisza halálakor Klebelsberg ama kevés számú régi jó barát közé tartozik, akik mertek a halott és özvegye mellett maradni. Egyike azoknak, akik a meggyilkolt magyar miniszterelnök testét koporsóba helyezték. Budapesten nem maradhat. Letartóztatása elől barátaihoz, majd azok vidéki rokonaihoz menekül. Meghívja magához Gyulára Hekler Antal (1882–1938.), majd Almásy Dénes (1863–1951.) és felesége, Teleky Éva festőművész kétegyházi birtokán húzódik meg, ahol a gyermekek mellett, mint német tanító szerepel.

Klebelsberg nem zárkózott el a politikai élettől. Bethlen Istvánnal (1874–1946.) már 1919 februárjában megszervezik a Nemzeti Egyesülés Pártját. (Egyébként 1918 előtt, bár már akkor becsülték egymást, politikai ellenfeleknek számítottak. Ha nincs Trianon, talán azok is maradnának.)

Az első nemzetgyűlési választásokon Klebelsberg legitimista programmal, Csernok János (1852–1927.) bíboros, Magyarország hercegprímása kezdeményezésére és támogatásával bejut a parlamentbe. Sopron képviselője volt 1920. január 26-tól. Nem sok idő elteltével egyik vezéralakja lesz a „disszidensek”-nek nevezett politikusoknak, akik 1922. január 5-én kiváltak a Keresztény Nemzeti Egyesülés Pártjából és beléptek a Kisgazdapártba, hogy gróf Bethlen István miniszterelnök (1921. IV. 14 – 1931. VIII. 24.) erős kormányzópártot tudjon maga mögött.

A második Bethlen-kabinetben, Ráday Gedeon (1872–1937.) lemondása után Klebelsberg belügyminiszter (1921. XII. 3 – 1922. VI. 16.). (Említésre érdemes, hogy sokoldalú és sokirányú műveltsége miatt akadtak, akik a földművelési, mások a pénzügyi vagy a hadügyi minisztérium élén látták volna szívesen.) Oroszlánrészt vállal az új választójog kidolgozásában. A világháború és a forradalmak utáni belpolitikai viszonyok (az ellenzék obstrukciója) és az érvényben lévő választójogi törvény nem teszi lehetővé a tervezet megtárgyalását. Az új választójogi „reformot” Klebelsberg Kuno a minisztertanács 1922. január 24-i ülésén ismerteti. Beve-

zetőül szükségesnek tartja leszögezni: „A polgárok a konszolidációt sóvárogják, és ez csak úgy érhető el, hogyha a választójog megadását szempontjából bizonyos korlátozásokat léptetünk életbe.”¹⁵ A korabeli szemlélet, származása és neveltetés folytán azt is kijelentette: ő nem híve annak, hogy „a nők képviselőválasztási jogosultságot nyerjenek”, mert véleménye szerint „Magyarországon a női népesség nagy tömegei még nem bírnak politikai érettséggel”.¹⁶ Az előterjesztés éles vitát vált ki, mégis elfogadást nyer. Klebelsberg javasolja vitéz Nagybányai Horthy Miklós (1868–1957.) kormányzónak (1920. III. 1 – 1944. X. 16.), hogy azt rendelettel léptesse hatályba. A Klebelsberg által elkészített 2200/1922. sz. rendelet, amely az 1918 előttihez képest ugyan progresszív, ám az 1920-asokhoz képest erősen korlátozott, 1922. február 16-án vált hatályossá. A férfiaknál 24 éves korhatárt írt elő, 10 éves magyar állampolgárságot, kétéves helyben lakást, négy elemi végzettséget. Klebelsberg politikai megfontolásból bevette a javaslatba a nők szavazati jogát, néhány megszorítással. A nőknél a korhatár 30 év lett, s a férfiakéhoz azonos feltételekhez még továbbiak járultak: férjzett és legalább három gyermeke van, vagy saját keresetéből tartja fenn magát, aki főiskolát vagy egyetemet végzett az 30 életév alatt is szavazhatott. A rendelet a szavazás titkosságát csak Budapesten és a többi törvényhatósági jogú városban hagyta meg. Az ország más helyeiseiben visszaállította a nyílt szavazás dualizmuskeri gyakorlatát. „A politikai demokrácia nem lehet üdvös egy nemzetre akkor, ha a kultúr-demokrácia nem készíti elő. Csak az olyan nemzetnek a tömegei dönthetnek öntudatosan sorsukról, amelyeknek megvan ehhez az intelligenciájuk... ehhez pedig nem elég írni, olvasni és számolni, hanem ehhez az ismeretanyagának, de még inkább a gondolkodási és ítélőképességének nagyobb foka kell...” indokolja álláspontját Klebelsberg még 1925-ben is.¹⁷ A miniszter 1928-ban sem vélekedik másként. „Mint belügyminiszter meggyőződéssel működtem közre, hogy a Friedrich-kormány választási rendeletét, amely a legszélsőségesebben általános, titkos választáson alapult, módosítsuk és a választójogokat a magyar tömegek értelmi szintjével összhangba hozzuk.”¹⁸ A kemény kezű Klebelsberg belügyministersége viharos. Erre az időszakra esik a legitimista vezérek letartóztatása, az antiparlamentális szélsőjobboldali erők (ÉME) Ébredő Magyarok, valamint a bolsevik-kommunisták elleni fellépés is. Ellenfelei válogatás nélküli módszerekkel törekedtek a lejáratására. Kikiáltották „zsidóbarátnak” és megátalkodott liberálisnak. A legkirívóbb az a plakát-kampány volt,

amely a minisztert „hermafroditaként” ábrázolja. Klebelsberg saját bevallása szerint „csupán kötelességből vállalta” a belügyi tárca vezetését.

A kultúra szolgálatában

Az újjáalakult Bethlen-kormányban 47 évesen, 1922. VI. 16-tól – 1931. VIII. 24-ig kultuszminiszter. Azt a területet felügyelhette és fejleszthette, ahol igazán otthon érezhette magát. Szükséges megjegyezni, hogy Klebelsberg Kuno valójában az államigazgatás iránt érdeklődik, amely *ellentmondásosan erősödik* fel a trianoni döntést követően. A magyar bürokrácián felnőtt és a hivatalnoki kar iránt szolidaritást vállaló Klebelsberg a hivatalnokréteget „jó értékőrző és értéktérjesztő” bázisnak, a „nemzet gerincének” tekinti, ám nem rejti véka alá, hogy a leszűkített határok közé szorított ország közigazgatási rendszere jelentős átalakításra szorul. Hangoztatja, hogy az államigazgatás – dualizmuskori időszakhoz mérten – a munkáját sokkal szakszerűbben végző hivatalnoki kart és európai színvonalú ügyintézői kultúrát igényel.¹⁹ Látja hogy, az állami és a minisztériumi alkalmazottak, a Nemzetgyűlési képviselők létszáma Nagy-Magyarországra (sőt arra is túl) méretezett, ezért – politikai okokból is – létszámcsoökkentést javasol. Az elcsatolt területek visszaszerzésében vetett hite viszont – szintén politikai indokok alapján – a középosztályt megtestesítő tisztviselői kar létszámának megőrzésére/megmentésére ösztökéli.

Klebelsberg Kuno hatalmas energiával kezd el dolgozni és teljes személyiségével a feladatára koncentrálni. Közel tíz évig tartó kultuszminisztersége idején (rövid ideig, 1930. XI. 16-a és 27-e között vezeti a népjóléti és munkaügyi tárcát is.) a *konzervatív reform*²⁰ jegyében, a dualizmusból örökölt és az új viszonyoknak megfelelő „modernizált” kultúr-főlényre²¹ hivatkozva/törekedve, a keresztény-nemzeti értékrend előtérbe helyezésével, a középosztályra építve/támaszkodva a kulturális élet szinte valamennyi területén és ágazatában jelentős kezdeményezések történtek és valósultak meg,²² jövőbe mutató álmok születtek.

A miniszter a nyugat európai államok által diktált béke ellenére az ország létérdekének tekintette a *Nyugathoz való kötődés erősítését. Vallotta, hogy a keresztény Nyugathoz való kapcsolódás, a magyarnál fejlettebb európai népek kultúrájának megismerése és ötvözése Keletről hozott értékeinkkel az államalapítás óta szinte megszakítás nélkül mindig a magyar politikai gondolkodás és kultúrpolitika egyik meghatározó alapelve volt.* A dualizmus időszakát jól ismerő Kle-

belsberg minisztersége idején ezért folyamatosan hangsúlyozza, hogy az önállóvá vált ország akkor lesz képes elérni ezt a célt, ha a társadalom, a gazdasági és a politika élét olyan szakemberek állnak, akik megütik az európai mértéket, idegen nyelveken képesek kommunikálni. Az ország *demokratikus fejlődése terén előrelépés csak akkor várható, ha a politikai demokráciát kulturális demokrácia készíti elő.*²³

A magát gyakorlatias embernek tartó Klebelsberg fontos jellemzői közé tartozott, hogy az *általános, elvi célkitűzésektől minden esetben el tudott jutni a konkrét cselekvési programokig.* A programok kivitelezésében megmutatkozó aktivitásait és elgondolásainak megvalósításait viszont gyakorlati kisérték feszültségek. Nem kevés konfliktust okoztak többek között a népiskolák létesítési és építési terveinek elkészítéséhez, a debreceni egyetem központi épületének kialakításához, vagy a szegedi Dóm-tér megtervezéséhez ajánlott konkrét instrukciói. Klebelsberg már-már aprólékos odafigyelésére és intézkedéseire jó példa, hogy azért küldetett bekötetlen könyveket is a népkönyvtáraknak, mert így kívánta munkához jutatni a helyi könyvtököket.

A honvédelem költségvetésének – a Szövetségi Katonai Ellenőrző Bizottság által kontrollált – kötelezően előírt erőteljes csökkentése, annak VKM-hez történő átcsoportosítása következtében, a népszövetségi kölcsön segítségével, Bethlen István miniszterelnök politikai támogatását maga mögött tudó Klebelsberg, szakmai tekintélyével, a nagyiparhoz, a hazai bankokhoz (melyek részben a zsidó nagytőkét is jelentették) és a nagybirtokosokhoz fűződő személyes kapcsolatai révén elérte, hogy *a kulturális tárca a nemzeti költségvetésből nemzetközileg is egyedülállóan, hivatalosan 9-10, (1926 – 1927 költségvetési évben 15,44%! informálisan még ennél is nagyobb százalékot mondhatott magáénak.*²⁴ (Hóman Bálint minisztersége idejében egyébként tovább növekszik a VKM részesedése a nemzeti költségvetésből.) Klebelsberg *kiváló szakemberekkel vette körül magát.* Munkatársa volt többek között Gerevich Tibor (1882–1954.), Gragger Róbert (1887–1926.), Hevesi [Hoffmann] Sándor (1873–1939.), Hóman Bálint (1885–1951.), Károlyi Árpád (1853–1940.), Kertész K. Róbert (1876–1951.), Kornis Gyula (1885–1958.), Magyary Zoltán (1888–1945.), Sváb [Schwáb] Gyula (1879–1938.), Szekfű Gyula (1883–1955.), Szinyei Merse Jenő (1888–1957.) stb. Gyakorlattá tette, hogy a szakembereket (tanítók, tanárok) berendelte minisztériumi szolgálatra, a minisztériumi tisztviselőket viszont meghatározott

időre, tapasztalatszerzés céljából oktatási intézményekbe helyezett.

Klebelsberg a „*Kis nép vagyunk, amely elsősorban szellemiekben hivatott nagyot alkotni*”²⁵ máig hangoztatott jelszó jegyében nagyszabású és tudatos tudománysszervezői munkába kezd. A törekvéseihez szakszerű segítséget nyújt a „tudományos nagyüzemet” megálmodó Magyar Zoltán, a VKM Tudománypolitikai ügyosztály vezetője, aki majd egyetemi és kutatóintézeti munkásságával a két világháború közötti magyar közigazgatás-tudomány iskolateremtő professzorává válik.²⁶ Klebelsberg az új politikai helyzetnek megfelelő tudományos koncepciókat és konkrét programokat fogalmaz meg, melyeket teroszerűen, egy központi elv alapján elrendeződő és irányított intézményrendszer kialakításával törekszik megvalósítani.²⁷ Megreformálja, fejleszt és építi a tudományos életet. Törvénnyel biztosítja a Magyar Tudományos Akadémia (1923. évi I. tc.) elszámolás nélküli évi rendszeres állami támogatását. A Magyar Országos Levéltár kivonja (1922. évi XVII. tc.) a belügyminiszteri hatásköréből és átutalja a VKM hatáskörébe. Koncentrálja a budapesti nagy közgyűjteményeket (1922. évi XIX. tc.). Létrehozza az önkormányzatiság elve alapján működő Országos Magyar Gyűjteményegyetemet. A szervezet részei a Magyar Országos Levéltár, Magyar Nemzeti Múzeum, Országos Széchenyi Könyvtár, Országos Magyar Szépművészeti Múzeum, Országos Magyar Iparművészeti Múzeum és a Pázmány Péter Tudományegyetem Könyvtára. A gyűjteményegyetemhez később csatlakozik a Csillagvizsgáló, a Tihanyi Biológiai Kutató Intézet, a Pedagógiai Könyvtár, a Földrengésjelző Intézet, a Magyar Történelmi Intézet és a külföldön működő valamennyi Collegium Hungaricum is. Megépíti, és műszerekkel szereli fel a Tihanyi Biológiai Kutató Intézetet (a Balatoni Akváriumot) valamint a Svábhegyi Csillagdát. Tervbe veszi a Geofizikai Kutatóintézet létrehozását. A kutató helyeket állami támogatásban részesíti, a kormányzati költségvetésből tudományos tisztviselői státusokat létesít. A társadalomtudományok közül kiemelten szorgalmazza a történetkutatást. A történettudománynak nemcsak miniszterként és a Magyar Történelmi Társulat elnökeként, hanem a történetírás iránt szenvedélyesen érdeklődő emberként is társadalmi és politikai funkciót tulajdonít. A társadalom önmaga, saját rendjét védi, ha a történetírást pártolja²⁸ elv jegyében jelentős támogatásban részesíti a nemzeti történetkutatást. Kiemelten segíti a fiatal, elsősorban a szerinte „merev szerkezetű” Magyar Tudományos Akadémiához nem vagy kevésbé kötődő fiatal történészek kuta-

tásait. A Horthy-korszakban a magyar történelem idézése a politikai ideológiában kiemelt helyet foglal el. A történelemmel való foglalkozás közvetlen politizálást jelent. A történelem előtérbe helyezése Magyarország 1920 utáni helyzetével függ össze, hiszen a Történelmi Magyarország visszaállítását elsősorban a történetiségre, a „történelmi jog”-ra apellálva lehet indokolni.²⁹

Klebelsberg nem titkolja, hogy tudománypolitikai koncepciója csaknem tökéletes másolata a korabeli német szerkezetnek. A fő alkotást, a budapesti nagy természettudományi centrum, a magyar Dahlem – ahogy Németországban a Kaiser Wilhelm intézetek helye után nevezték – megépítése jelentette volna. A kultuszminiszter tervei szerint a két évtizedes munkával felépítendő telep jól egyesítené a fővárosi főiskolák természettudományi részlegeit és laboratóriumait. A Műegyetem bővülne a kémiai fakultással, a Bölcsészettudományi karról leváló önálló Természettudományi kar jó körülmények között tudna működni. Hozzájuk csatlakozott volna a Természettudományi Múzeum és az Országos Növénykert. A Lágymányosra álmodott tudományos és egyetemi komplexumot azonban nem sikerült megvalósítani; hiányzott a pénzügyi fedezet és a főváros együttműködési készsége.³⁰

A tájékozott és éles látású miniszter két tendenciára hívja fel a figyelmet. Az egyik tendencia, hogy a 20. század tudománypolitikája kifejezetten természettudományos irányt vett, amely erős nemzetközi jelleggel bír. Klebelsberg ezért hangsúlyt helyez az orvos-, műszaki és mezőgazdasági-tudományokra. A törvényalkotás (Országos Természettudományi Tanács és Alap [1930. évi VI. tc.]) mellett, állami-kormányzati eszközökkel létrehozott különböző társadalmi (civil) szervezetekkel arra törekszik, hogy érdekeltté tegye az ipari nagytőkét és a vállalkozókat (Széchenyi István Tudományos Társaság) a kutatások támogatásában.

A másik felismert tendenciát Klebelsberg a Tudományos Társulatok és Intézmények Országos Szövetsége által 1924-ben kiadott első jelentés előszavában fogalmazza meg. A miniszter vélekedése szerint „a vezetés terén a világháború következtében Európát Amerika váltja fel. Azt azonban – kérdezi – csak a jövő mutathatja meg, hogy a magas kultúra terén: a szellemi és kedélybeli élet legmagasabb régióiban: szépirodalomban, művészetben és tudományban Amerika képes lesz-e az emberiségnek azt nyújtani, amit Európa kétezer éven át adott.”³¹

Az egyetemi képzések fejlesztése és kutatómunkák támogatása mellett Klebelsberg erőfeszítéseket tesz, hogy hazahívja a külföldön dolgozó magyar tu-

dósokat. Kezdeményezése nem tekinthető előzmény nélkülűnek. Már Széll Kálmán miniszterelnöksége (1899. 02. 26. – 1903. 06. 27.) idején 1902/3-ban javasolta, hogy a kivándoroltak népes seregét csak a munkafeltételek megteremtésével lehet hazacsábítani. Klebelsberg fontosnak tartja a külföldi magyarság és a magyar állam összefogását. A miniszter kultúrpolitikáját támogatja a Külföldi Magyarok Szövetsége és a *Külföldi Magyarság* (1920–1925.) című lap, amely különböző adományokkal, könyvküldeményekkel igyekszik az óhaza iránti érzéseket, a magyar identitást ápolni, erősíteni a Magyarország irányában lojális szellemi és politikai mozgalmakban, szembeszállva a meglehetősen befolyásos, 1918–1919-es baloldali emigráció „minden rossz, ami a Horthy-Magyarországról” indul álláspontjával és tevékenységeivel. A miniszter 1929. május 5-én a Pesti Naplóban, – sajátos megfontolás alapján – Ady Endre (1877–1926.) az „Új versek” (1906) cím nélküli nyitódarabja: „Góg és Magóg fia vagyok én” sorait kölcsönvéve „*Szabad-e Dévénynél betörnöm új időknék új dalaival?*” címen írt vezércikkében személyesen is megszólítja a tudományok külföldön élő magyar képviselőit. Klebelsberg írásában arról értekezik, hogy kétféle tudomány létezik, s azokat – szerinte – a nyugati hatás kétféleképpen érinti. „*A szellemi tudományokban, hogyha át is veszünk külföldi szempontokat és módszereket, mindez csak inkább impulzust adjon, sem mint lényegyet érintő befolyást gyakoroljon. Egészen másképpen áll a dolog az orvosi, a gazdasági, a technikai és a természettudományokkal. E téren minden sovinizmus és partikularizmus kegyetlenül megbosszulja magát, ezek számára Dévénynél szélesen ki kell tárnai a kaput, és jöjjenek ott sokan, mentül többen, új időknék új találmányaival, új termelési módokkal, főképp új energiákkal.*” A miniszteri felhívás csekély eredménnyel járt. A Rockefeller-Foundation támogatásával felszerelt korszerű szegedi laboratórium ugyan megtette a hatását, mert Cambridge-ből a fiatal Szent-Györgyi Albert (1893–1986.) 1928-ban hazajött. (Egyébként Klebelsberg nem élte meg Szent-Györgyi Albert Nobel-díját [1937].) A miniszter hívó szavaira az 1910-es évek végén és az 1920-as években külföldre távozó, többen magát emigránsnak tekintő kutatók közül: Hevesy György (1885–1966.), Kármán Tódor (1881–1963.), Szilárd Leó (1898–1964.), Polányi Mihály (1891–1976.), Szegő Gábor (1895–1985.), Teller Ede (1908–2003.), Wigner Jenő (1902–1995.) és még sokan mások nem reagáltak érdemlegesen. Klebelsberg cikkét a külföldön élő magyar zsidó tudósok tudomásul vették, de nem éltek vele. Az elutasításban közre játszott a nume-

rus clausus (1920. évi XXV. tc.), amely – bár ezt expressis verbis nem mondta ki – az egyetemekre felvehető fiatalok arányát 5%-ban határozta meg. (Szükséges megjegyezni, hogy a törvény több mint tizenkét évvel megelőzte a német fasizmus első fajvédelmi törvényét!) Klebelsberg elveti az antiszemitizmust. Személy szerint 1920-ban ugyan részt vesz a törvényjavaslat előkészítésében, a szavazásról azonban távol maradt. A miniszter 1925. december 10-én a Népszövetség genfi ülésén is kifejtette álláspontját: átmeneti szabálynak nevezte azt. A Bethlen-kormány nem véletlenül küldte el a hazai zsidó nagytőkéhez fűződő kapcsolatai miatt Klebelsbergét 1927-ben ismét Svájcba, hogy tárgyaljon a Népszövetség – amely a magyar gazdaság stabilizálását és a pengő bevezetését jelentősen befolyásolta – égisze alatt a zsidóság képviselőivel. A kultuszminiszter által átdolgozott szövegváltozat alapján, 1928 elején, hogy „a törvény lényege megmentésre kerüljön”,³² törvény módosításra kerül sor. A törvény a zsidóságot nem fajnak, hanem felekezetnek kategorizálja.

Az 1920-as években állami feladatként fogalmazódik meg a falvak és a tanyavilág kirívóan elmaradott helyzetének megváltoztatása, felemelése. Klebelsberg kiváló érzékkel ismeri fel, hogy a kormányzati szándék jegyében olyan cselekvési programokat hirdethet meg, amelyekhez megnyerheti a Nemzetgyűlésben helyet foglaló valamennyi párt támogatását. Az 1920-as évek közepén megindítja a Pogány Frigyes, Benich Artúr, Petróczi István által kidolgozott és a népszövetségi kölcsön segítségével finanszírozott népiskola építési akciót. „*Kultúrpolitikai felfogásom az..., hogy először elemi népiskolákra van szükség az iskolán kívüli népművelés terén is*”³³ alapkonceptióra épülő programot (1926. évi VII. tc.) az utókor Klebelsberg maradandó alkotásaként tartja számon. A miniszter kötelességteljesítő álláspontot képvisel, amikor a Nemzetgyűlés előtt kijelenti: „*Ha az állam egyfelől kimondja az általános tanköteletzettséget, akkor másfelől az államnak kötelessége, hogy az iskolák építését előmozdítsa, a terhek nagyrésztét viselje*” Nem lehet, „...*sem rendelettel, sem a tanügyért való lelkesedéssel, sem ékesszólással, sem frázissal segíteni, hanem igenis téglával és malterral: a népiskolák tömeges építésével és pedig ott, ahol helyszüke miatt beiskolázatlan gyerekek vannak.*”³⁴ A népiskolaépítési programra elengedhetetlenül szükség volt, mert bizonyossá vált, hogy a Trianon utáni Magyarország „színmagyar vidékeinek” intézményellátottsága elmaradt az elcsatolt területekéhez képest. Veres Péter (1897–1970.) szerint „*Az utódállamok parasztsága jórészt kispolgári parasztság, de az Alföldé és*

a Dunántúli cselédek és földmunkások milliós tömege. Egy egész ismeretlen 'nemzet alatti iskolázatlan világ' – írja 1936-ban, a *Korunk* c. folyóiratban megjelent, *A mai magyar szociográfia* című cikkében. A jelentős nagyságrendű építési program keretében a szeged-rókusai tizenkét tantermes népiskola 1930. október 25-ei felavatása az ötezredik népiskolai objektum ünnepélyes átadása volt. A népiskola-létesítési akció eredményeként 3475 tanterem és a tanítók jó munkakörülményeinek elősegítése érdekében 1525 tanítói lakás épült. Ebből 3306 az Alföldet (különösen a tanyavilágot), 1393 a Dunántúlt, 301 pedig „megmaradt kis Felvidéket” gazdagította. Az 1925-ben új, modern, a korszerű európai reformpedagógiai törekvések valamennyi pozitívumát érvényesítő tanterv bevezetésével a hat (sokak számára többnyire csupán négy) osztályos elemi népiskolák, valamint az iskolák létesítésével ugyan nem tudja megoldani a korabeli tanítás színvonalának jelentős emelkedését, de megalapozza annak esélyét.³⁵ Klebelsberg nevéhez fűződik, hogy a tartalmasabb „népművelés” megvalósítása érdekében bevezetésre kerül a *nyolcosztályú népiskola*, amely nem azonos az 1945–48 között kialakított általános iskolával. A kidolgozott törvénytervezet megtárgyalására már nem kerülhetett sor a közbejött gazdasági világválság miatt, ennek ellenére – kísérletképpen – az ország több településén megkezdődött a nyolcosztályos iskolák szervezése. A *Néptanítók Lapja* 1931. évi 4. számában közölt adatok szerint az 1929/30. tanévben 59 népiskolában nyílt meg a 7. osztály, és 25 intézményben működött 8. osztály.

A kormányzati törekvésekhez csatlakozó Klebelsberg másik kezdeményezése olyan program, amely a gazdasági világválság miatt már nem szerepelhet az állami költségvetésben. Létrehozza az *Országos Alföld Bizottságot*. A testület programja kiterjed a közigazgatási, közlekedési, városfejlesztési, mezőgazdasági, ipari kérdésekre, az Alföld vízrendezésére, azok megvalósítására. Megalakítja az *Alföld-kutató Bizottságot* is, amely az Alföld talaj- és klímaviszonyait, állat és növényvilágát kívánja tanulmányozni. A szándék azonban „jövőbe mutató álmom” marad. A nagyszabású tervek kimerülnek a helyenként és városokban tartott előadások tartásában. Szükséges megjegyezni, hogy a kiegyezés (1867) óta regnáló kormányzatok vezető hivatalnokai közül az Alföld-kutatás keretében elsőként Klebelsberg hívja fel a figyelmet a *vidék értékeire és a környezetvédelem fontosságára*,

Klebelsberg hangsúlyt fektet a *polgári iskola* fejlesztésére (1927. évi XII. tc.) is. Arra törekszik, hogy az iparos és a földműves gazda nagyobb álta-

lános műveltséget szerezhesen, a gyakorlati életre, illetve a középfokú szakiskolákra készítsen fel. A törekvései lehetővé teszik, hogy az 1920-as 30-as években nemcsak a jobb módú polgárság vehette igénybe ezt az iskolatípust, hanem a szegényebb rétegek, a feltörekvő ipari munkásság és parasztság is, hiszen számukra a polgári iskola jelentette az egyetlen utat a középfokú végzettség megszerzéséhez, az esetleges továbbtanuláshoz. A Nemzeti Újság 1926. június 24-i számában megjelent cikkében írja, hogy a „modern komplikált termelési módok, az új, kényes műszerek, gépek és szerszámok mellett az értelmetlen ember többet árt, mint használ... ezért az iskola kérdései legalább 50%-ig közgazdasági, termelési kérdések”. Nagy jelentőségű volt Klebelsberg *polgári iskolai tanárképzési reformja*. Jó érzékkel ismeri fel, hogy a *felsőoktatás intézményhálózata indokolatlanul széttagolt, „rengeteg a parallel intézmény, sok a törpe főiskola”, ezért egyes területeken racionális változtatásokra törekszik*. A négy római katolikus polgári iskolai tanárképző közül hármat megszüntet. A miniszter egyetlen intézménnyé vonja össze a Budapesten működő, férfitanárokat képző Pedagógiumot és a tanárnőket oktató-felkészítő Erzsébet Nőiskolát, melyet aztán 1928-ban Szegedre telepít (525/1928. VI. VKM sz.), hogy – szavaival – „a magyar Salzburgban” az egyetem mellett egy másik nagy jelentőségű felsőoktatási intézmény, a *Polgári Iskolai Tanárképző Főiskola* is megnyithassa kapuit.³⁶ A polgári iskolai tanárképzés átszervezése, a tanulmányi idő négy évre emelése és meghatározott óraszámokban egyetemi tanulmányok kötelezővé tétele a képzés színvonalának emelkedését eredményezte.

A hazai oktatástörténetben előkelő helyet foglalnak el Klebelsberg *középiszkolai reformjai*.³⁷ A középiszkolák iskolaszervezeti kialakításának egyik lehetséges útja a francia minta volt, amely két részre bontja a tanítást, a másik a porosz, ami az első tanévtől kezdve specializálja a diákokat. Klebelsberg az egységes középiszkolai rendszer helyett a *differentiált középiszkolák* híve. A tanterv kialakításának egyik fő kérdése az volt, hogy mire fektessenek nagyobb hangsúlyt, a humán tárgyra, vagyis a nyelvekre és a történelemre vagy a reáltárgyra, a természettudományokra? Kérdésként fogalmazódott meg az is, hogy a nemzeti vagy idegen nyelv és történelem oktatása részesüljön-e előnyben? A magyar középiszkolai reformról szóló törvény javaslatában egyaránt érvel a korszerű tantárgyak (reáliák, idegen nyelvek) kiemelése és a magyar nyelv és történelem megismertetése mellett. Klebelsberg fontosnak tartja az alpműveltség kialakítását, amelyre technikai képzést és más oktatást

lehet építeni. A fiúk esetében létrejött háromfajta középiskolai iskolatípus, a *fiúgimnázium*, ahová többnyire a keresztyéni középosztály tagjai járatották gyerekeiket, és a *reálgimnázium* és a *reáliskola*, ami a természettudományoknak adott több teret a humántárgyakkal szemben. A törvény (1924. évi XI. tc.) hatályba lépését követően az iskolatípusok tovább differenciálódtak. Létrejött a humán gimnázium, humán gimnázium görög nyelv nélkül, illetve helyette a szülők nyomására modern nyelvnek a tanítása, a reálgimnázium, a reáliskola rendkívüli latinnal és a reáliskola. Valamennyi középiskolai végzettség egyenlő jogosítást nyújtott a továbbtanuláshoz. Klebelsberg politikailag és szakmailag is átértékelve a nők választójogával kapcsolatos korábbi álláspontját, a *lányok tanulásának elősegítése és a nők egyenjogúsítása* érdekében a lassan megszűnő leányiskola és a felső kereskedelmi iskola intézményei helyett három középiskolafajtában látott lehetőséget. (1926. évi XXIV. tc.) A lányok számára létrehozta a *leánygimnáziumot*, ahol megmarad a latinoktatás és egy új iskolafajta, a *leánylíceumot*, ami latinmentes, ahol két nyelvet és magyar irodalmat tanítanak, de mindkettő jogosítványt nyújt az egyetemre és a *leánykollégiumot*, amely nem vált be a gyakorlatban. Az általános iskolatípussá a leánylíceum vált, leánygimnáziumot csak ott tartottak fel, ahol a másik fajta iskolatípus is jelen volt.

Az 1918/19-es *forradalmak után* és a trianoni patolóban hozott döntést követően a magyar kormány politikájának nemcsak szükséges volt újragondolnia az egyházakhoz fűződő kapcsolatát, de át is kellett azt rendezni. Mindez kitűnik Klebelsberg beszédéből, melyet a XVI. Országos Katolikus Nagygyűlésen tartott. *„A nemzetek nem tehetnek fel mindent egy kártyára. Nem szabad, hogy életünk csak egyetlen szervezetben lüktessen. A magyar állam mellett szükség van a katolikus egyházra. Hogy többet várjunk az állam fogalmától, mint amennyit joggal lehet és szabad, azt mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy az állam saját erejével nem tud új közszellemet alkotni.”*³⁸ Kultuszminiszterként kiemelten segíti és támogatja a nagy történelmi egyházakat. A különféle statisztikák azt mutatják, hogy az alsófokú oktatás ebben az időszakban túlnyomórészt az egyházak, ezen belül is a katolikusok kezében volt. A kimutatások szerint az 1920–21. valamint az 1922–23-as tanévekben átlagot véve a 6351 elemi népiskola közül 1005 volt állami, 673 községi, református 1089, római katolikus felekezeti iskola 2662. A katolikus egyházhoz 1930–31-ben 3147 népiskola, 124 középfokú és 13 felsőfokú oktatási intézmény tartozott. Klebelsberg ezt azzal a kulturális örökséggel in-

dokolta, hogy *Ausztria centralisztikus törekvéseivel szemben a felekezeti iskolák képviselték és védtek az anyanyelven folyó nemzeti oktatás eszméjét.*³⁹ Az 1924. évi XI. tc. rendelkezése szerint, a gimnázium feladata, hogy a „tanulót vallásos alapon erkölcsös polgárrá nevelje, hazafias szellemben általános műveltséghez juttassa”. Az 1926. évi XXIV. tc. szerint is a leányközépiskolák feladata, hogy a „tanulót vallásos, erkölcsös és nemzeti szellemben magasabb általános műveltséghez juttassa”. Ilyen és hasonló megfogalmazásokkal az összes iskolügyi törvényben találkozhatunk. Van azonban egy figyelemre méltó vonása ezeknek a törvényi rendelkezéseknek. Az *állami-önkormányzati iskolákban folyó oktatás-nevelés „vallásos” jellegének mindenféle jelző nélküli követelménye olvasható. Nem lehet találkozni semmiféle olyan utalással, hogy ez a „vallásos jelleg” csak „keresztyény jelleg” lehet!* A törvény alkotói teljesen egyenrangú tényezőként az izraelita tanulók, izraelita vallásos jellegű tanítását is beleértették. Egyetlen történelmi vallást sem ért diszkrimináció, sem kirekesztés.⁴⁰ *„A felekezeti iskolák ügyének igazán őszinte, meggyőződéses híve vagyok..., a huszadik században a jogi diszciplína tanítására mégsem a felekezetek vannak hivatva”.*⁴¹ Ez a Klebelsbergi álláspont tömören megfogalmazza azt a határt is, meddig illetékesek az egyházak.⁴² Miniszterként figyelmet fordít arra, hogy az egyházak – elsősorban a történelmi egyházak – helye, szerepe és állami támogatottsága kiegyensúlyozott legyen a felsőoktatásban is. Amennyiben a *pécsi egyetem evangélikus „színezetű”* – mondta egy alkalommal –, akkor tudomásul kell venni, hogy *„a magyar kálvinizmus, különösen a tiszántúli egyházkerület teljesen magáévá tette a debreceni egyetem ügyét. És éppen ezért, aki hozzá akarna nyúlni a debreceni egyetemhez, annak nemcsak Debrecennel, a százezres népességű várossal gyűlnék meg a baja, hanem tiszántúli reformtus egyházkerülettel és a magyar kálvinizmussal is.”* Majd így folytatta: *„A történelmi előzményekből és a környezet hatásából is folyik, hogy noha a debreceni egyetem kizárólag állami intézmény, mégis erős protestáns színezte van. Ez a katolikusok részéről természetesen azt a kívánságot váltotta ki, hogy egy másik egyetemünk viszont ugyanolyan mértékben katolikus színezetet nyerjen.”*⁴³

A miniszter sok és sokféle konfliktust vállalt fel a Magyarországra menekült *kolozsvári és pozsonyi egyetemek, szegedi illetve pécsi meggyökereztetése* (1921. évi XXV. tc.), a *Selmecbányáról Sopronba áttelepült Erdészeti és Bányászati Akadémia* meghonosítása érdekében, a debreceni, valamint a budapesti (Pázmány Péter és a közgazdaságtudományi) egyetemek szakszerű fejlesztéséért. Külö-

nösen nagy veszélyt jelentett az egyetemellenes társadalmi hangulatban folyt 1925. évi Országos Takarékosági Bizottság vizsgálata.⁴⁴ A Bizottság megállapítása szerint, az egyetemek fenntartása túlságosan nagy teherként az országnak és értelmi-ségi túlképzés is folyik, ezért javasolta az egyetemek és az egyetemi karok számának csökkentését. A miniszter azonban eléri, hogy a kormányzat ne vegye figyelembe a Bizottság javaslatát. Klebelsberg most is koncepciózus és taktikus. Az „ellentámadása” arra épül, hogy a négy egyetemet országos, szellemi centrumokká – kultúrtartományi központokká – kell alakítani. A miniszter kulturális decentralizációt szorgalmazó törekvése alapvetően két érvre épül. Az egyik érve az volt, hogy a fiatalok helyes nevelés érdekében a „bűnös budapesti milióval” szemben csak az „egészséges szemléletű” vidéki egyetemek fejlesztésével lehet fellépni. A másik érve arra épült, hogy a kulturális, a tudományos és a művészeti élet túlzott és egészségtelenül Budapest centrikus. Klebelsberg eléri, hogy beruházásokra, klinikák (Debrecen, Szeged, Pécs) építésére kerüljön sor. A szegedi Dóm-téri építkezésekkel biztosítja a városba költözött temesvári Csanádi Püspökség és a Hittudományi Főiskola működéséhez szükséges feltételeket. Szegeden kap otthont a Jézus társaság bölcseleti és teológiai, valamint az egyházmegyei Hittudományi Főiskola⁴⁵ Az országban laktanya-épületekből, megvásárolt szállodákból diákjelölti intézmények (internátusok, menzák, Horthy-kollégiumok) létesülnek.

Klebelsberg *kultúrpolitikája* (kultúrdiplomáciája) eredményeként Nyugat-Európa számos nagyvárosában „kulturális hídfők” (egyetemi tanszékek, lektorátusok, könyvtárak) létesülnek. A fiatalok külföldi tanulmányaihoz, kutatásaihoz különösen három *külföldi magyar intézet* (Berlin [1927], Bécs [1924], Róma [1927/28])⁴⁶ teremtett közel kiváló feltételeket. Minden egyes intézetnek megvolt az egyéni színeze és irányultsága. Bécsben elsősorban a tág értelemben vett történettudomány, illetve az orvosi szakok, Berlinben a műszaki és a természettudományok, Rómában pedig a művészeti élet és az egyháztörténet tehetséges ösztöndíjasai és képviselői érkeztek. Sok tekintetben éppen a Magyarországon is sikeresen tevékenykedő Rockefeller-Foundation – amely azt a célt szolgálta, hogy támogassa a liberális erőket, részint az erős német dominanciával, részint a szovjet-Oroszországból kiinduló kommunista szemlélettel szemben – mintájára, Károlyi Mihály (1875–1955.) elkobzott vagyonából megalapította a magasabb műveltség (elitképzés) céljait szolgáló *ösztöndij-*

rendszer, (1927. évi XIII. tc.) amelynek „részét képezte” több egyházi-felekezeti és magánalapítványi (Rockefeller-Foundation, Alexander von Humboldt Stiftung, Smith Jeremias, Hariseion...) ösztöndíj is. A minisztérium valamennyi külföldi kormányzati vagy alapítványi ösztöndíjhoz évente meghatározott összegű állami támogatással járult hozzá. Az ösztöndíjrendszer rendkívül sikeresen működött. Komoly eredménnyel járt abban a tekintetben is, hogy az általában egy esztendő, esetleg hosszabb időt külföldön töltő fiatalok nem csupán nemzetközi kitekintéshez és tájékozódáshoz jutottak, hanem megtapasztalták az országot kívülről is szemlélni. Szembesültek az országról kialakult képekkel, közvetlenül érzékelték, hogy más nemzetek mit, miért és hogyan vélekednek a magyarokról. Találkoztak más kultúrákkal és alkalmuk nyílt tudományos, kulturális párbeszédet folytatni másféle nézeteket képviselőikkel. Az ösztöndíjak számos, tehetséges pályakezdő fiatalnak nyújtottak segítséget. Többek között: Aba-Novák Vilmos (1894–1941.), Balogh Tamás (1905–1985.), Barcsay Jenő (1900–1988.), Bay Zoltán (1900–1992.), Benda Kálmán (1913–1994.), Bibó István (1911–1979.), Buday György (1907–1990.), Ferenczy Noémi (1890–1957.), Fél Edith (1910–1988.), Genthon István (1903–1969.), Hajnal István (1892–1956.), Hintz Gyula (1904–1986.), id. Issekutz Béla (1886–1979.), Kardos Lajos (1899–1985.), Keresztúry Dezső (1904–1996.), Kerényi Jenő (1908–1975.), Kosáry Domokos (1913–2007.), Mályusz Elemér (1898–1989.), Medveczky Jenő (1902–1969.), Mészáros László (1905–1945.), Molnár C. Pál (1894–1981.), Náray-Szabó István (1899–1972.), Soó Rezső (1903–1980.), Straub F. Brunó (1914–1996.), Szabó Vladimír (1905–1992.), Szőnyi István (1894–1960.), Pátzay Pál (1896–1979.), Vilt Tibor (1905–1983.)... nevét lehet megemlíteni.⁴⁷

Klebelsberg a kiegyezés utáni szabadelvű kultúrpolitika álláspontját erősíti, amikor beszédeiben különböző variációban kijelenti: *a közművelődés (értés iskolán kívüli népművelés, felnőttoktatás) az állam és a társadalom közös ügye*. Ugyanakkor azt is érzékelteti, hogy a történelmi (lásd Trianon) helyzet miatt az egyensúly megtartása érdekében az államra a dualizmus kori időszakhoz mérten több kötelezettség hárul. *„A tanító a tanyára magával viszi a tanyai népkönyvtárat, a vetítógépet és virágoskertet, meg gyümölcsöst csinál az iskolakertben, hogy 30-40 tanyának művelődési központja legyen”* – minek révén az „óriási szakadék”, mely város és falu között fennáll, mindjobban csökkenni fog – program jegyében megreformálja az *iskolán kívüli népműve-*

lést⁴⁸ és a *felnőttoktatást*.⁴⁹ A különféle népművelési tevékenységeket a népiskolák mellett, az 1930. évi statisztika alapján 550 *kultúrház*, 268 *népház* és számos *olvasókör* és *gazdakör*, a „nem magyar talajból kinőtt” *népfőiskolai tanfolyam* szolgálja. Az 1932-es adatfelvétel szerint összesen 14 365 egyesület, egyesület működik az országban 2 998. 159 taggal. Az ország népességének több mint egyharmada, felnőtt lakosságának mintegy fele tagja volt különféle közösségi formációnak.⁵⁰ Klebelsberg szorgalmazza, hogy a könyvek jussanak be minden magyar család házába, mert ez nemcsak a művelődésnek, hanem a nemzeti fennmaradásnak is lét- vagy nemlét-kérdése. A cél elérése érdekében a miniszter 1504 népkönyvtárat (ezek egy része ugyan nem több egy szekrénynyi vagy a tanyai népiskolában elhelyezett ládányi mennyiségnél) létesít és „könyvterjesztő-mozgalmat” szervez. Az akció összesen 237 324 kötetet szaporította a könyvtári állományt. Ez a könyv mennyiség a kiegyezési korszak egész könyvtári anyagának a 22 százalékát tette ki. Típusok szerint egy *nagykönyvtár* 264 kötet, a *középkönyvtár* 172 kötet, a *kiskönyvtár* 146 kötet, a *tanyai könyvtár* 136 kötet könyvet kapott.⁵¹ Klebelsberg két alkalommal (1923/1924 és 1928) is kísérletet tesz az *iskolán kívüli népművelés törvény* útján történő rendezésére. A belpolitikai viszonyok és a pénzügyi helyzet azonban nem teszi lehetővé a törvény megalkotását.⁵²

Klebelsberg minisztersége idején az írni, olvasni és számolni nem tudók nagyságrendje erősen mérséklődik. Karafiáth Jenő (1883–1952.), aki rövid ideig kultuszminiszter (1931. XII.16. – 1932. X. 1.) volt az 1920 és 1930 közötti időszak egyik legnagyobb eredményét abban látja, hogy jelentősen csökkent az analfabéták száma. A statisztikai kimutatás szerint 1920-ban a 6 éves és azon felüli lakosság 15,2%-a *analfabéta*, 1930-ra ez az arány 9,6%-ra mérséklődik.⁵³ Klebelsberg az *iskolán kívüli népművelést* és *felnőttoktatást* (mezőgazdasági, ipari és szolgáltatási területeken) nemcsak a keresztény-nemzeti értékrendszer intenzív terjesztése miatt helyezi központba. Látja és tapasztalja, hogy a tőkés fejlődés, az európai gazdasági verseny, „a nagy társadalmi munkapad”, iskolázottabb és műveltebb magyar munkaerőt igényel. Az 1922. évi XII. tc. rögzíti az iskolatípusokat az ipari szakoktatásban. Ezek a *tanonciskola*, *gyakorlati irányú ipariskola* (felső ipariskola, ipari szakiskola, kézműves iskola, nőipariskola) és az *ipari továbbképző tanfolyam*. Fejleszti a *különféle szakoktatást*: az önálló gazdasági népiskolákat, a tejgazdasági és tejipari szakoktatást, az erdőgazdasági, a szőlészeti és borászati, kertgazdasági, kerté-

zeti szakiskolákat, és gazdasági akadémiákat, az iparos (kézműves iskolák, ipari szakiskolák, felső ipariskolák, nőipariskolák...) tanonciskolákat és a kereskedelmi szakoktatást.

A miniszter a Nemzetgyűlés előtt 1925. november 25-én tartott beszédében – reagálva a szociáldemokrata Kéthly Anna felszólalására – hangsúlyozza, hogy a *rádió* olyan taneszköz, „amelynek horderejét még egészen át sem lehet tekinteni..., de amelyet oktatásügynek okvetlenül ki kell használni”.⁵⁴ Klebelsberg szerint az „országot egy nagy tanteremmé változtató” rádió – kezdeményezésére – 1928. november 14-től hetente kétszer – vasárnap és csütörtök – *Rádió-szabadegyetem* címmel „*távoktatási programokat*” sugároz. A program hatékonyságát a rádiókészülékek számán, technikai színvonalán, a vételi lehetőségeken és a műsor tartalmán kívül a megcélzott réteg is jelentősen befolyásolta. Kozma Miklós (1884–1941.) a Magyar Rádió Rt vezérigazgatója, Naplójában ezt írta: „A program úgy néz ki, hogy a tisztelt parasztnak énekel Basilides Mária (1886–1946.) egyet, utána beszélnek a trágázásról, azután jön valami a Walkürből, és a végén egy előadás arról, hogyan kell a pócegödrt rendben tartani.”⁵⁵ Kozma Miklós joggal furcsállta a parasztságnak szóló, közhasznú előadás-sorozatot miért nevezte Klebelsberg „szabadegyetemnek”. Mégis szükséges elismerni, hogy a miniszter jó érzékel látja meg és fedezi fel az új *tömegkommunikációs eszköz* jelentőségét.

A *művészetet nemzeti erőforrásnak*⁵⁶ tekintő Klebelsberg intézkedéseit egyesek „magát Medicinek” mutató grófi ténykedésnek vélik, mások és többen a Bethlen-kormány szakszerű munkálkodásának tartják. A miniszter feltételeket biztosít az *Operaház* a *Zeneakadémia* és a *Nemzeti Színház* működéséhez. Tervbe veszi, és komolyan foglalkoztatja a *Nemzeti Színház* új épületének megépítése. Jankovich Béla (1865–1939.) kultuszminisztersége (1913 II. 26.–1917.VI.15.) idején Klebelsberg Kuno államtitkárként vezeti azt az építőbizottságot, amely felügyelte és irányította volna az 1914-ben elkezdődő munkálatokat, melyeket 1916 őszére kellett volna befejezni. Az épület megépítését akkor megakadályozza a háború, most a gazdasági világválság. Gyakorta hangsúlyozza Bartók Béla (1881–1945.), Dohnányi Ernő (1877–1960.), Hubay Jenő (1858–1937.), Kodály Zoltán (1882–1967.) munkásságának hazai és nemzetközi értékeit. Kezdeményezője a Salzburg mintájára létesített *Szegedi Szabadtéri Játékoknak*. Az első előadást – Klebelsberg utasítására – Hevesi [Hoffmann] Sándor (1873–1939.) rendezi, aki egyébként a teret nem tartotta alkalmasnak

szabadtéri játékok tartására. A Nemzeti Színház társulata 1931. június 13-án és 14-én mutatta be, Voinovich Géza (1877–1952.) „*Magyar passió*” c. misztériumjátékát.

Klebelsberg nem titkolja, hogy szereti a kis- sé régies képeket és formákat, de miniszterként mind a konzervatív, mind a haladó irányzatokat egyaránt értékesnek tartja. Támogatja Lyka Károly (1869–1965), a Képzőművészeti Főiskola igazgatójának reformjait. Fontosnak tartja, hogy a főiskolán minden irányzatot komoly művészek [a moderneket Csók István (1865–1961.), Vaszary János (1867–1938.), Glatz Oszkár (1872–1958)...] képviseljék. Pályázati kiírásokkal, pályadíjakkal ösztönzi több *irodalmi és zenei* (Dohnányi Ernő: *Szegedi mise*) mű megszületését. Anyagilag támogatja a szegedi Dóm *orgonájának* megépítését. Melliszobrok vásárlásával elősegíti a (Pantheon) *Nemzeti Emlékcarnok* létrehozását. Az tervezi, hogy Debrecenben létrehozza a *Magyar Katonák Pantheonját*. Az esztergomi katolikus művészeti gyűjtemény számára megvásárolja San Marco hercegnő (Nagyszentmiklósi Náhó Mileva [1838–1926.]) hagyatékát. Különös szeretettel „bábáskodik és mecénáskodik” a *képzőművészek*, elsősorban az egyházi témákat feldolgozó „*római magyar stílus*”⁵⁷ képviselőit alkotók (Aba Novák Vilmos, Molnár C. Pál...) alkotásainak létrejötténél. Intenciókkal látja és az anyagilag is támogatja az építészetet, a városrendezést és a műemlékvédelmet. A városfejlesztés terén követendő példának azokat a városszerkezeteket tartja, amelyek sugárutas és körutas elrendezésűek. Körvonalazza a „*Nagy-Szeged*” és „*Nagy-Debrecen*” lehetséges fejlődését. Szorgalmazza, hogy a középületek létesítéséhez kérjék ki az Országos Képzőművészeti Tanács véleményét. Kifogásolja, hogy Budapesten temérdek tűzfal látszik. Szóvá teszi, hogy az épület esztétikai értékét nem lehet önmagában mérlegelni, a jó épületeknek szervesen kell illeszkedniük környezetükbe. Hauszmann Alajos (1847–1926), Schulek Frigyes (1841–1919) és Stróbl Alajos (1856–1926) művészekkel arról álmodozott, hogy a *budai várnegyedből magyar kulturális akropoliszt* lehetne kialakítani. Az építészet azért áll hozzá közel, mert a társművészetek (szobrászat, freskófestészet, táblakép festészet, ötvösművészet...) is terepet kaphatnak. (Magyar Országos Levéltár a debreceni Tisza István Tudományegyetem, a Tihanyi Biológiai Kutató Intézet...) Az egyik legnagyobb építészpolitikai alkotása a *szegedi Dóm-tér* (szavaival: szegedi Szent Márk tér) kialakításához főződik. Túlzás nélkül állítható, hogy a Rerrich Béla (1881–1932.) tervezte és megépített tér a két világháború közöt-

ti magyar építészet kiemelkedő alkotása.⁵⁸ Másik nagyszabású építészpolitikai törekvése a népis- kolákhöz köthető. Építészeivel olyan tájba illő, köb- ből létesítendő *iskolaépületeket* terveztetett (Kertész K. Róbert, Sváb [Schwab] Gyula), amelyek majd „mintaként szolgálnak” az arcukat elvesztő falvakban folyó építkezésekhez. A *klinkler téglát* Klebelsberg személyes kezdeményezésére kísér- letezték ki. A cél az volt, hogy az építőanyagban szegény Alföld lakossága korszerű építőanyaghoz jusson és bizonyítást nyerjen a „művészet gazdasá- gi hasznossága”. Támogatja a *köztérek szobrokkal* (első világháborús emlékművekkel és a nemzeti nagyjainkat ábrázoló alkotásokkal)⁵⁹ történő díszí- tését. A magyar kultúrpolitika sikeres eszkö- zének és fórumának tartja a *külföldön megrendezett nagy volumenű kiállításokat* (pontosan 26), melyeket a bemutatott művek túlzottan konzervatív mon- danivalója és művészi stílusa miatt időnként erős kritika éri.⁶⁰ Szorgalmazza is, hogy a magyar kép- zőművészetet külföldön elsősorban a nagybányai első és második generációból verbuválódott *Szinyei Társaság* alkotói képviseljék.

Klebelsberg a *mecénásság három fokozatát* különböz- teti meg. Szerinte az *egyik típus* az adakozó és ha- gymányozó ember, aki áldozatot hoz, pénzt ad, de azzal valójában nem foglalkozik, hogy adomá- nya tényleg oda kerül-e, ahová kell. A *második típus* a kultúrpolitikusok „*osztálya*”, akik a köz pénzé- vel dolgoznak, de adják a szaktudást, az ízlést és a hozzáértést, ezért rajtuk múlhat, hogy egy-egy művész felemelkedik, vagy eltűnik.

A *harmadik csoport* a nagy mecénásoké, akik egye- sítik magukban az adakozók és a kultúrpolitikusok vonásait. Vannak köztük pusztán érdeklődő mecé- nások, és vannak, akik nemcsak érdeklődnek, de meg is értik a művészeket (Klebelsberg szerint a törött lelkű művészek rendkívüli módon vágynak a törődésre, a „*pátyolgatásra*”). A *mecénásság legfel- sőbb szintjén helyezkednek el azok*, akik mindezeket felül impulzust is tudnak adni a művészeknek.

A miniszter gyakran említi kritikusan, hogy a „magyar történelem a katasztrófák egybefüggő so- rozata s a romhalmazok az ő emlékművei”⁶¹ Klebelsberg keserűen jegyzi meg, hogy a honfoglalás és Árpádok-korabeli, a román valamint gótikus, majd Hunyadi Mátyás (1443–1490.) reneszánsz stí- lusban épített épületeit, értékeket nemcsak a török megszállás, hanem az iszlám kiűzését követően a barokk jegyében történő újjáépítés is pusztította. Miniszterként sem tudja a *műemlékvédelmi törvényt* – amely a tulajdonosra hárítja a védelemmel járó finanszírozást – megváltoztatni. Az illetékes mi-

niszter vagy elrendeli az épület kisajátítását, vagy hozzájárult annak a bontásához. Állami hivatalnokként azonban a műemlékvédelemben (és a régészetben) nemcsak a nemzeti múlt iránti kegyelet megnyilvánulását látja, nem csupán a kulturális örökség megőrzését pártfogolja (egri minorita, az ócsai református templom, a budavári Szent Domokos-torony, szegedi Dömötör-kápolna), hanem *idegenforgalmi* lehetőségeket is felismeri. Szívén viseli a *turizmus* (főként Budapest népének egészsége és szórakozása szempontjából fontos hegyvidék, amely háromszögben terjed Buda, Visegrád és Esztergom között) fejlesztését. Hunyadi Mátyás korához és a reneszánszhoz egyébként is vonzóó Klebelsberg annyit el tud érni, hogy megerősíteti és konzerváltatja Visegrádon a Salamon-tornyot, a fellegvár mellett található erdei kaputornyot, valamint a diósgyőri várat.

Klebelsberg kiemelkedően sokat tesz a *testnevelés* és a *versenysportok* – különösen a vízipóló – érdekében. (Halála után a vízipóló csapatok számára évente kiírásra kerül a Klebelsberg Kupa.) A *Testnevelési törvényhez* (1921. évi LIII. tc.) 1924-ben kiadott 9000. sz. végrehajtási utasítás, illetve az *Országos Testnevelési Alapról* szóló 1924. évi III. tc. tárgyában kiadott 33.000/1925. sz. rendelet döntött a *Nemzeti Sportuszoda* (1935-re készül el) a *Nemzeti Sportcsarnok* (1941-re készül el) a *Városligeti Műjégyháza* (1926-ra készül el) és a *Nemzeti Stadion* (1945 után készül el) építésének előkészületeiről. Klebelsberg megszervezi (VKM 77. 000/1925. sz. rend.) a *Testnevelési Főiskolát*, amely 1928-ban saját épületbe költözik A *Nemzeti Sportuszoda* Hajós Alfréd [Guttman Arnold] (1878–1955.) építész, olimpiai bajnok tervei alapján megépül. A Nemzetgyűlés 1929-ben elfogadja a *Nemzeti Stadion* építésére vonatkozó törvényt, azonban a gazdasági válság, majd annak kormányzati következményei miatt ez már nem tud megvalósulni. A miniszter nagy hangsúlyt helyez az ifjúság egészséges testi fejlődésére. Támogatja a katonai jellegű *levente-mozgalmat* és a *cserkészetet*. Szorgalmazza az öltözőkkel, zuhanyozókkal ellátott *tornatermek* és *főiskola sportpályák* létesítését. Számos településen épülnek *játszóterek*. Klebelsberg a vidéki sportélet megszervezése, fellendítése céljából az ország különböző városában évente *testnevelési kongresszusokat* rendeztet, melyek közül az elsőt Szegeden hívják össze 1930-ban. A „sportminiszternek” is nevezett Klebelsberg sportpolitikai tevékenysége elsősorban három területen eredményezett jelentős előrelépést: az *iskolai testnevelésben* és *testnevelőképzésben*, az *iskolán kívüli testnevelésben* (leventeprog-

ram, cserkészet, tömegsport) és a versenysportokban (sportklubok, szövetségek, olimpiák).

A kultuszminiszter alapítója és alakító tagja számos tudományos és kulturális társaságnak. Többek között igazgatósági tagja a Pedagógiai Társaságnak, a Statisztikai Társaságnak, a Széchenyi Tudományos Társaságnak. Egyik létrehozója az Alföld Bizottságnak. Megalapítja a Magyar Olimpiai Társaságot 1932. április 24-én. Elnöke 1917. február 16-tól haláláig a Magyar Történelmi Társulatnak. A Társulat ügyei iránt mindvégig a legnagyobb érdeklődést tanúsítja. Amikor pihenni akart, akkor a történészek körében keresett örömet és enyhülést. Hozzájuk menekült a politika gondjai elől. Ő maga több történeti művet szeretett volna megírni. Klebelsberg kezdeményezésére alakult meg 1928-ban a Magyar Irodalmi és Művészeti Szövetség, majd a vidéki művelődési szervezetek irányítására a Magyar Kulturális Egyesületek Országos Szövetsége. Alelnöke volt a Magyar Irodalmi Társaságnak.

Könyveket, számos tanulmányt és cikket publikált élete során. Jellemző, hogy szinte valamennyi írását ellenzéki lapokban teszi közzé. Azt vallotta, hogy a *kultúrpolitika kívánja a nyilvánosságot, nem titkolhat el semmit. A siker eléréséhez nélkülözhetetlen, hogy a nemzet belássa a kulturális reform szükségességét.*

Klebelsberg Kuno kultuszminiszterségét többen többféle periódusra osztják. Ő maga miniszterségének első öt évét három szakaszra tagolja. Az elsőbe beleszámította az előzményeket és a háborút közvetlenül követő időt. A második korszak miniszterségének kezdetét öleli fel, amikor kétségbeesett harcot folytat a rosszul alkalmazott takarékosági politika ellen. A harmadik korszak az volt, amikor befejeződött a szanálás és alkothatott. Publicisztikai tevékenysége alapján Klebelsberg munkásságát életrajzírója, Huszti József (1887–1954.) két szakaszra osztotta. Szerinte az elsőben a kultúrfejlény gondolatvilágával foglalkozott behatóan. Publicisztikai tevékenységének második szakasza már minisztersége után kezdődik: ekkor a magyar problémákat világpolitikai távlatban tárgyalja. Mások Klebelsberg miniszterségében két nagy korszakot különböztetnek meg. Az elsőbe a magas kultúra megmentését, amíg a másodikba a szélesebb néptömegek műveltségének emelését szolgáló tevékenységét sorolják. Tény, hogy Klebelsberg kultuszminiszterségének első éveiben – talán történettudományi érdeklődése miatt és a magas kultúra megmentése érdekében – a legszívesebben történészekkel tanácskozott. Közülük választotta ki első munkatársait is. A különféle politikai, gazdasági és társadalmi kényszerek hatására, mint a

történelemből tanuló értelmiségi, kultuszminiszterként felismerte, hogy az adott történelmi helyzetben az államnak sokkal nagyobb szerepet és áldozatokat szükséges vállalnia a kulturális élet fejlesztésében, mint korábban, a dualizmus időszakában. Klebelsberg önmagát nem egy párt és nem is egy társadalmi osztály, hanem az egész nemzet kultúrprogramját képviselő miniszternek tekintette. Gyakorta helyezkedett szembe saját pártjának „kemény fejű” politikusaival is. Ám nem rejti véka alá álláspontját, hogy amennyiben a proletárdiktatúra a munkásosztályt helyezte művelődéspolitikai célkitűzéseinek előterébe, úgy természetes, hogy ő konzervatív kultúrpolitikája a középosztály érdekeit szolgálja.

Viszonyok és viszonyulások

Klebelsberg Kuno aktív kultúrdiplomáciája – az európai egyetemeken (Bécs, Berlin, Róma) tartott előadásaival, külföldi kiállítások megrendezésével – *jelentős mértékben járul hozzá ahhoz, hogy az ország kitorhetett külpolitikai elszigeteltségéből.* Kultuszminiszterként és a kormány második embereként (a miniszterelnököt ugyanis távollétében Klebelsberg helyettesítette, amely a Bethlen-kormány előtt, sem az után nem fordult elő mind a mai napig) jelentős szerepet vállalt Bethlen István miniszterelnök olaszországi látogatásának előkészítésében. Az olasz fasiszmi iránti érdeklődését évtizedekkel később „számon kéri rajta”. Klebelsberg írásait elemezve egyértelmű, hogy az 1920-as évek olaszországi fasiszmusában részint szociálpolitikai irányzatot, részint nemzetnevelő eszközt látott és kevésbé érdekelte a hatalmi-politikai berendezkedés. A fasiszta politikai módszerek magyarországi adaptációját nem tartotta lehetségesnek. Arra, hogy Magyarországon a parlamenti forma valaha is megszűnjön, egyáltalán nem gondolt. Nem rokonszenvezett a diktatórikus államberendezkedéssel. A halála előtt, 1932-ben publikált cikkében aggodalmának ad hangot, amikor arra figyelmeztet, hogy a jobboldali pártok olyan irányú gyökeres átalakulása van napirenden, amelynek keretében a szélsőséges radikalizmus is kitombolhatja magát. Arra a következtetésre jut, hogy „*az egyetemes eltolódás jobb felé szembeszökő, de a kialakuló új jobbpártok korántsem azonosak a múltban látott jobboldali alakulatokkal... inkább a fehérterror szellemét mutatják.*”⁶²

A kulturális élet területein végzett széles körű, eredményesen és igényesen végzett munka ellenére sem választotta tagjává a Magyar Tudományos Akadémia. Klebelsberg csupán az MTA tiszteletbeli, 1922-től és 1924-től az intézmény igazgatóta-

nácsi tagja. (Klebelsberg és az Akadémia vezetése között annyira nem volt felhőtlen a kapcsolat, hogy amikor a kultuszminiszter meghalt, az Akadémiának „nem volt módja a megboldogult iránti tartozó nagy háláját a budapesti gyászszertartás alkalmával leróni: a szegedi gyászszertartás alkalmával régi és érdemes társunk, Csengery János [1856 – 1945] adott méltó kifejezést kegyeletünknek” – mondta Berzeviczy Albert [1853 – 1936] az Akadémia 1932. október 24-i ülésén tartott rövid emlékbeszédében. Csengery egyébként abban az időben az Akadémia tiszteletbeli tagja volt.)

Az 1926. évi parlamenti választások során Komáromban, Egerben és Szeged I. számú választókerületeiben (1926. XII. 12.) is képviselővé választják. Klebelsberg a szegedi mandátumot tartja meg. Amikor lejárt a ciklus, 1931. június 30-án Szegeden ismét megválasztották országgyűlési képviselőnek a liberális Rassay Károly (1886–1958.) és a szociáldemokrata Kéthly Anna (1889–1976.) mellett. A korabeli politikai kultúra „látletele”, hogy a Dél-Magyarország 1931. december 25-i számában megjelent közös interjúban, mindhárrom képviselő egybehangzó álláspontot fogalmaz meg: a szegedi kulturális intézmények védelme az ország érdeke.

Több egyetem adományozott Klebelsberg számára díszdoktori címet. Díszdoktorrá választották a római (1927. III. 16.), a pécsi (1925. V. 28.), a szegedi (1926. X. 5.) és a debreceni egyetemek.

Számos magyar település díszpolgári címmel tisztelte meg. Sopron, Székesfehérvár és Gyula városán kívül Kecskeméten 1928. június 30-án, Szegeden 1930. október 24-én választották díszpolgárrá Klebelsberg Kuno gróft. Még életében több településen utcát, lakótelepet neveztek el róla. Szegeden telepet, Gyulán utcát. Halála után Budapesten, Székesfehérvárott és Kecskeméten utca viselte nevét. Görögország egyik városában – Kozányiban – utcát is neveztek el a magyar kultuszminiszterről. Számos oktatási intézmény is felvette Klebelsberg nevét. Halála után szobrot állítottak emlékére Budapesten (1939), a bécsi Collegium Hungaricumban (1934) és a Testnevelési Főiskolán (1933). A Műcsarnokban 1933. február – március hónapokban emlékkiállítás rendeztek. A kiállításra Horthy Miklós kormányzó is elment, de nem tekintette meg. A Parlamentben emlékszobát alakítottak ki Klebelsberg Kuno tiszteletére, melyet az 1945 utáni politikai rendszer felszámolt. Népszerűségét (egyesek szerint túlzott népszerűsítését) jelzi, hogy 1929-ben a Nagybánya és Kapnyikbánya környékén talált antimonszulfát

ásványt róla nevezte el a felfedezője. A Balatonon kutatóhajó viselte a nevét.

Klebelsberg sok kitüntetés birtokosa. Munkássága elismeréseként 1928. július 1-jén József főherceg, a Máltai Lovagrend magyarországi tagozatának vezetője, máltai lovaggá avatta. Vitéz Nagybányai Horthy Miklós kormányzó a magyar kultúrpolitika terén szerzett érdemei elismerésül 1925-ben az I. oszt. magyar érdemkereszttel, majd Corvinláncal tüntette ki. (Egyébként Klebelsberg kezdeményezte a Corvin-rend alapítását azok számára, „kik a mai páratlanul nehéz időkben a magyar művelődés szintjének fenntartásáért és emeléséért folyó szellemi munkából kimagasló tehetséggel és rendkívüli odaadással veszik ki részüket”. Az alapítási okmányt az államfő 1930. október 11-én írta alá. A formális megalakulása 1931. február 23-án történt. A kitüntetések céljából rendelkezésre állt 12 Corvin-lánc, 60 Corvin-koszorú és 12 Corvindíszjelvény. Ez utóbbi külföldiek számára szolgált kitüntetésként. A testület tagjai évente, Mátyás napja táján ünnepi lakomára gyűltek össze s ilyenkor az egyik tag megemlékezett Hunyadi Mátyásról [1443–1490]. A serlegavató beszédet 1932. február 23-án maga Klebelsberg Kuno tartotta). Több külföldi és belföldi kitüntetés birtokosa. Megkapja a Ferenc József-rend nagykeresztjét. Tulajdonosa a Lipót-rend középkeresztjének, a III. oszt. Vaskorona-rendnek, a hadékiértményes Vöröskereszt I. oszt. díszjelvénynek, az olasz Koronarendnek, a finn Fehérrózsarend, a belga Koronarend, a görög Megváltórend, a lengyel Polonia Restituta-rend nagykeresztjének, a badeni Vöröskeresztnek és az Osztrák Köztársaság nagy arany díszjelvényének. Halála után 1935-ben két könyvét – *Világútlóságban* (1931) és az *Utolsó akkordok* (1933) – az MTA, Kónyi Manó (1842–1917.)- díjban részesítette. Az elismerést az özevgy vette át.

Visszaemlékezésében írja Klebelsberg Kuno felesége Lasztóczi Botka Sarolta, hogy férje bátran szembeszállt sértegetőivel és a sértésekért elégtételt vett fegyverrel vagy bocsánatkérés formájában. Előfordult az is, hogy a bíróságon. Shvoy Kálmán (1881–1971.) altábornagy és politikus naplójában feljegyezte, hogy 1924. május 10-én „Klebelsberg Kuno kultuszminiszter pisztolypárbajt vívott Komáromy Andor (1861–1931.) történetíróval. Sebesülés nem történt, Klebi nem élt a lövés jogával”.⁶³ Egyik legközvetlenebb munkatársa Petri Pál (1881–1945.) is említette 1933. június 10-én a Testnevelési Főiskolán Klebelsberg szobrának leleplezésekor mondott beszédében, hogy „aligha találunk a legújabb kor vezető magyar államférfiai

között olyanokat, akik többször kényszerültek volna párbajozni, mint ő”.

Klebelsberg nyilatkozatai arra engednek következtetni, hogy szerette a gyermekeket, talán azért is, mert neki nem lehetett. A természet (Hidegkúton egy szép házat épített, ahol kertészkedett és nagyon kedvelte Lippi nevű kutyáját), a könyvek, főként a történettudományi művek szerelmese volt. Mintegy négyezer kötetes könyvtárát, ennek egy részét az a családi könyvtár alkotta, melyet édesanyja, ill. nagynénjei halála után magával vitt Pestre, még életében felajánlotta a helyiség faburkolatú berendezéseivel együtt a Nemzeti Múzeum Széchényi Könyvtárának. Az intézmény „Klebelsberg Könyvtár” néven külön részleget szeretett volna nyitni. A háborús körülmények, majd az 1945 utáni politikai állapotok ezt megakadályozták. Az özevgyet, mint osztályidegent kitelepitették, a könyveket teherautón ismeretlen helyekre szállították.

Az ambíziózus Klebelsberg, miután megválni kényszerült a kultuszminiszteri poszttól, az Alföld problémái felé fordul. Munkavégzésének intenzitására jellemző, hogy 1932. május 29-én Szolnokon, június 4-én Békéscsabán, szeptember 5-én Nyíregyházán tartott előadást az Alföld Bizottság helyi szervezeteiben. Tanácskozásra hívja össze 1932. szeptember 18-ra a polgármestereket Szentese, hogy közösen egyengessék az alföldi ifjúság boldogulását. A konferenciára már betegen utazott el. Visszatérve Budapestre még köszöntötte a Los Angeles-i Olimpia (1932) győzteseit. Beszédét fáradtan és betegen mondta el. Október 2-án szállították a belgyógyászati (Korányi) klinikára, ahol október 11-én, 57 esztendő korában, paratífuszban meggyengült szervezetével egy szívromham gégett.

Klebelsberg Kuno *tehetséges volt és méltán vágyott elismerésre*, melyet még életében – talán túlzottan is – sok vonatkozásban (intézmények elnevezése, díszdoktori címek, kitüntetések...) meg is kap. Mégis szorong, hogy személye feledésbe merül, munkálkodása nyomtalanul eltűnhet. Gyakorta jegyzi meg keserűen: Magyarországon nagy annak a veszélye, hogy a kormányok és kormányzó pártok váltakozásai miatt, „*amit az egyik miniszter nagy költségekkel felépít, azt a másik talán újítási vágyból vagy egyéb okokból lerombolja*”.⁶⁴

Klebelsberg végrendeletben rögzíti, hogy *épitészek* tervezzék meg a búcsúztatását. *Halotti maszkiát* Kisfaludi Strobl Zsigmond (1884–1975.) szobrászművész készíti el. Tetemét *bebalzsamozzák*, majd Lechner Jenő (1887–1962.) építési tervei alapján ravatalozzák fel a Nemzeti Múzeum nagycsarno-

kában. A helyiségben csak egyetlen fekete drapéria lehetett. Klebelsberg még életében arra kérte barátait, ha meghal és felravatalozzák, kerüljék a sötét színeket s a gyász komor hangulatát. Temetésére, kívánsága szerint, Szegeden kerül sor. Klebelsberg még 1928-ban Glattfelder Gyula (1874–1943.) püspök közbenjárásával engedélyt kért és kapott a Szezsztől, hogy őt és feleségét haláluk után a Fogadalmi Templomban temethessék el. A templom kriptájában örök nyugalomra 1932. október 15-én helyezték el. Ohman Béla (1890–1968.) szobrászművész alkotta és Kertész K. Róbert (1867–1951.) építész tervezte síremlékét 1935. április 11-én avatták. A síremléket Glattfelder Gyula csanádi megyéspüspök szentelte fel. Emlékművét, Abonyi Grantner Jenő (1907–1983.) szobrászművész alkotását 1939-ben állították fel Budapesten, az Eskü téren, és jó ideig leleplezetlenül állt, „mert a miniszterelnökség nem találta alkalmasnak a kitűzött időpontokat”. Az emlékmű a második világháborúban részint elpusztult. A háborúban megsérült szobrot az Erzsébet-híd hídfője mellől 1945 után elbontották, a szobor mellék alakjait Budapesten az Ady-ligetben helyezik el.

Epilógus

Klebelsberg „Magyarország jövő vezetői” című írásában, amely a Pesti Napló 1925. április 12-i számában jelent meg, így vallott: Követendő példaképeim Bessenyei György (1747–1811.), Ürményi József (1741–1825.), Kazinczy Ferenc (1759–1831.), Széchenyi István (1791–1860.) és Trefort Ágoston (1817–1888.). Több cikkében Eötvös József (1813–1871.) nevét is megemlítette. Ők voltak azok – írta máskor és máshol is –, akiket két nagy eszme vezérelt: az egyik az volt, hogy csak a művelődés mentheti meg a magyar nemzetet, a másik pedig az, hogy minél erősebben be kell kapcsolódni a nyugati szellemi áramlatokba.

A miniszter osztrák–magyar eredete, szinte provokáló német neve⁶⁵ egész életén át – sőt még halála után is – kisebb-nagyobb félreértések és kelemetlenségek forrása volt.

Klebelsberg Kuno vállalta magyarságát. Az önmaga számára feltett kérdésre, hogy „mi a kötelessége az idegen nevű magyarnak?” azt a választ adta, „hogy hazáját jobban szeresse, és többet dolgozzon érte”. Egyik utolsó beszédében azonban keserűen ismeri be: „igaza volt Virág Benedeknek (1754? –1830?), Jó magyarnak lenni nehéz, de nem lehetetlen.”⁶⁶

Bethlen István kormányának kultúrpolitikája európai színvonalú volt. Megmutatta, hogy az

adott, korántsem kedvező feltételek és körülmények között és számos negatív velejárója ellenére is lehetett Magyarország szerves és alkotó részvételét biztosítani a kontinens (nyugati) civilizációs fejlődésében. Klebelsberg Kuno munkálkodása és élete azt igazolja, hogy az 1920-as évek „csúcsmiszteriumának”, a Vallás és Közoktatásügyi Minisztérium (VKM) bársonyszékét nem karriernek tekintette, hanem olyan szolgáló helynek, amely jogokkal és igen sok kötelezettséggel jár. Széles látókörű európeér, nemzetéhez hű szakmapolitikus volt, aki megfelelő tudással és képességekkel rendelkezett ahhoz, hogy a társadalom és a gazdaság európai léptékű fejlesztéséhez szükséges kulturális élet építéséhez nélkülözhetetlen feltételeket kiharcolva megteremtse.

Klebelsberg Kuno korabeli szakmapolitikusi beszédei, publikációi és tettei között több volt az összhang, mint a különbség. A szavai és cselekedetei csupán csekély mértékben tértek el egymástól. Szükséges azonban megjegyezni, hogy Klebelsberg terveinek-törekvéseinek nagy része nem tudott megvalósulni, jövőbe mutató álom maradt.

A kultuszminiszter napjainkban talán örömmel nyugtázná, hogy a második világháborút követő, „a múltat végképp eltörölni” igyekvő néhány évtized után lassan megvalósulnak az álmai, a kulturális intézményeket fejlesztő elképzelései: a Budai vár kulturális akropolisszá vált, Lágmányoson korszerű egyetemi épületek magasodnak, felépült a Nemzeti Színház, gyarapodnak „a magyar kultúra külföldi őrszemei”, a magyar intézetek. A trianoni határok lassan elmosódnak, Erdélyben és a Felvidéken magyar egyetemek létesültek...

Szomorúan konstatálná a műveltséget megalapozó népoktatás (különösen a kistelepülések iskoláinak) valóságát, a falvaink nagy részének állapotát, a szakoktatás helyzetét, a tanító és tanárképzés megoldatlanságát, a tudományos intézmények túlnyomó többségének működési körülményeit...

Az Európai Unióhoz (2004. május 1.) csatlakozott Magyarország mindenkorai kultuszminiszterei számára legalább két vonatkozásban továbbra is követendő példaképként szolgálhat Klebelsberg Kuno: az egyik, a miniszter *konceptciós szakmai és szakszerű tevékenysége*, a másik az *erkölcsi alapállása*. A globalizálódó világban sem veszített érvényességéből az a Klebelsbergi szemlélet, mely szerint *a kultuszminiszter döntéseit és tevékenységeit nem csupán miniszterelnöke és a Parlament kéri számon, hanem a nemzet és a trianoni határokon kívül élő több milliányi magyar is*.

Jegyzetek

1. Klebelsberg értékrendjében jelentős helyet foglalt el az alkotás és a nemzetépítés iránti vágy. Mindezt egy tanulmányban összefoglalta és közzé tette. Lásd: Klebelsberg Kuno (1928): *A magyar neonacionalizmus*. Néptanítók Lapja, 3–4.sz, továbbá, Pesti Napló, január 1. sz., Klebelsberg Kuno (1928): *Új magyar típus*. 8 Órai Újság, február 5. A miniszter arról értekezik, hogy az új magyar lelket formálni hivatott neonacionalista ideológia középpontjában a régi passzív, negatív és destruktív magyar típusok helyett az aktív, pozitív és produktív ember foglal helyet. „Nekünk pozitív elvek és pozitív emberek kellene, mert a dolog úgy áll, hogy ha aktív emberek kezébe pozitívumok kerülnek, akkor belőle konstruktív alkotó tényező lesz. Ha ellenben negatív elvek jutnak aktív ember kezébe, akkor ez előbb-utóbb destruktív fajul és nyugtalanságot visz be a nemzet életébe” – írja a Napkelet c. folyóirathoz írt levelében Klebelsberg. Kéri Tormay Cecile főszerkesztőt, szólaltassa meg az írógárdát, hogy a neonacionalizmusnak mik legyenek a céljai a szépirodalomban, továbbá a művészetek és a tudományok egyes ágaiban. Napkelet XI. kötet. 1928 január-június 1–12. sz. Budapest. A Magyar Irodalmi Társaság Kiadása. 213–214. o. A felszólításra, Huszti József, Török Pál, Dóczy Jenő és Ritoók Zsigmond rövid írással reagált. Klebelsberg amikor hivatalosan kikérte az MTA szakvéleményét a neonacionalizmusról, akkor Berzeviczy Albert, az MTA elnöke azt válaszolta, hogy ő nem szereti a jelszavakat. Lásd: Berzeviczy Albert (1928): *Nemzeti Szellem – nemzeti kultúra*. Budapesti Szemle, 208. köt. 418–431. o., Szükséges megjegyezni, hogy az irodalom szokásszerűen megkülönbözteti (gyakran szembeállítják egymással) a kulturális és a politikai nacionalizmust. A kulturális nacionalizmus által elképzelt nemzet határai szellemiek, s az e határokon belül megkonstruált nemzeti valóság értékei, viszonyai a személyesen átélhető, érzelmi erővel rendelkező narratívákból szövőődő nyilvános diskurzusokban jelennek meg. A diskurzusok szabályai, a részvétel normái, a megszólalók szerepei hallgatólagos megállapodás szerint alakulnak. A politikai nacionalizmus által elképzelt nemzet határai földrajzi koordináták szerint leírhatóak és megadhatóak, és az e határon belül megkonstruált nemzeti valóság témái, értékei, viszonyai jogi és politikai narratívák révén jelennek meg és szuverén nemzeti államra vonatkoznak. Lásd: Anderson, B. (1983): *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. London: Verso.
2. Ormos Mária (1995): *A személyiség a történelemben*. In: „Ember és társadalom” a tanítóképzésben címmel rendezett konferencia szerkesztett anyaga. Illyés Gyula Pedagógiai Főiskola Társadalomelméleti Tanszéke, 1995. Szerk: Durgonicsné dr. Molnár Erzsébet és dr. Czirják József. 19, 21. o.
3. Lásd uo. 28. o.
4. Huszti József (1942): *Gróf Klebelsberg Kuno életműve*. Budapest. MTA., T. Kiss Tamás (1999): *Klebelsberg Kuno*. Budapest, Új Mandátum Könyvkiadó.
5. T. Kiss, 1999. I. m., 9. o.
6. Grafín Sarolta von Klebelsberg: *Unser schicksalweg*. Budapest, Stiftung Graf Kuno von Klebelsberg, 1992., *Életutunk. Gróf Klebelsberg Kunóné visszaemlékezései*. Szeged, Kereszténydemokrata Néppárt Szeged-városi szervezete, 1992., T. Kiss Tamás (2001): „Messzire kell menni ahhoz, hogy az ember látszódjék...”. *Kronikás*, 4. sz. 10 – 12. o.
7. Andics Erzsébet (1948): *Az ellenforradalom és a bethleni konszolidáció*. Budapest, Szikra Kiadó., Berecz János (1949): *Adatok az ellenforradalom klerikális pedagógiájához*. *Magyar Pedagógia*, 12. sz., Kerényi György (1956): *Adalékok a Horthy-fasizmus kulturális politikájához Szegeden (1919–1929)*. Tiszatáj, augusztus., Balogh Sándor (1959): *Klebelsberg és a magyar „neonacionalizmus”*. *Valóság*, 3. sz., Balogh Sándor (1962): *A bethleni konszolidáció és a magyar neonacionalizmus*. *Történelmi Szemle*, 3–4. sz, Szabolcs Otto (1962): *A Klebelsberg-féle iskolapolitika osztályjellegének kérdéséhez*. *Pedagógiai Szemle*, 1. sz. Tar Károly (1963): *Klebelsberg Kuno neonacionalista neveléspolitikája*. *Acta Paedagogica Debrecenina*. Klebelsberg miniszterségének megítélésében az 1970-es évek végén már történik némi elmozdulás. Szegeden, Klebelsberg munkásságáról „tényszerű elemeket is felhasználó és némi pozitív színezetű értékeléssel bíró” tanulmány jelenik meg. Sárközi István (1979): *Klebelsberg Kuno kultúrpolitikája és annak szegedi aspektusai*. *Tanulmányok Csongrád megye történetéből*. Szeged, Csongrád megyei Levéltár. Szerk: Farkas József. 187 – 215. o.
8. Glatz Ferenc (1969): *Klebelsberg tudománypolitikai programja és a magyar történettudomány*. *Századok*, 5–6. sz., Ember Győző (1967): *A Magyar Történelmi Társulat száz éve*. *Századok*, 6. sz. 1155. o.
9. [T.] Kiss Tamás (1982): *Klebelsberg ideológiája és szervezőmunkája beszédei, cikkei tükrében*. *Kultúra és Közösség*, 4. sz. 3 – 15. o., Nagy Elemér (1982): *Építészetiünk és Klebelsberg Kuno (Halálának ötvenedik évfordulóján)*. *Magyar Építőművészet*, 6. sz. 58–59. o.
10. [T.] Kiss Tamás (1983): *Felnőttnevelés Magyarországon 1922 – 1931*. In: *Tanulmányok a pedagógia és a pszichológia köréből*. A Juhász Gyula Tanárképző Főiskola Tudományos közleményei, Szeged. Szerk: Békési Imre. 53 –63. o., T. Kiss Tamás (1985): *Klebelsberg művészetpolitikája* 1. rész. *Népművelés*, 12. sz. 32 – 33. o., T. Kiss Tamás (1986): *Klebelsberg művészetpolitikája* 2. rész. *Népművelés*, 1. sz. 26 – 27. o., Tókéczki László (1986): *Az egyházak és az iskoláztatás Klebelsberg Kuno nézeteiben*. *Magyar Pedagógia*, 1. sz.
11. Móra László (1989): *A természettudományi kutatások állami támogatása a két világháború között*. *Magyar Tudomány*, 9. sz., Romsics Ignác (1989): *Francia-magyar kulturális kapcsolatok és a párizsi „Magyar Intézet” a két világháború között*. In: *Magyarságkutatás. A Magyar-ságkutató Intézet Évkönyve*, Tókéczki László (1990): *Konzervatív reform a legkorszerűbb eszközökkel*. *Valóság* 2. sz., *Tudomány, kultúra, politika*. *Gróf Klebelsberg Kuno válogatott beszédei és írásai (1917–1932)*. Budapest, Európa Könyvkiadó, 1990. Válogatta, az előszót és a jegyzeteket írta: Glatz Ferenc., Mészáros István (1994): *Klebelsberg iskolareformja*. In: *Gróf Klebelsberg Kuno emlékezete*, Budapest. A Gróf Klebelsberg Kuno Alapítvány füzetei 1. sz. Szerk: Klebelsberg Éva. 41 – 47. o., Mann Miklós

- (1997): *Oktatáspolitikusok és koncepciók a két világháború között*. Budapest, Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum. 26 – 73. o., Maller Sándor (1998): *Gróf Klebelsberg Kuno és a Sárospataki Református Főiskola*, Sárospataki Református Kollégium Alapítvány
12. Szabó Miklós (1995): *A Klebelsberg legenda*. Európai Utas, április, 28 – 31. o.
13. Berta Annamária (2007): *Klebelsberg Kuno fiatal évei Székesfehérváron*. Neveléstörténet, 1–2. sz.14.
14. Grafín Sarolta von Klebelsberg: *Unser schicksalsweg*. Budapest, Stiftung Graf Kuno von Klebelsberg, 1992., *Életutunk. Gróf Klebelsberg Kunóné visszaemlékezései*. Szeged, Kereszténydemokrata Néppárt Szeged-városi szervezete, 1992.
15. Karsai Elek (1963): *A budai Sándor-palotában történt 1919–1941*. Budapest, Táncsics Könyvkiadó. 90. o.
16. Karsai, I.m., 90. o.
17. *Gróf Klebelsberg Kuno beszédei, cikkei és törvényjavaslatai 1916–1926*. Az Athenaeum kiadása, Budapest, 1927. 365. o. Továbbiakban: BCT
18. Nemes Dezső (1956): *A fasiszta rendszer kiépítése és a népnymor Magyarország 1921–1924. (Iratok az ellenforradalom történetéhez II.)* Budapest, Szikra Kiadó. 266. o., Klebelsberg belügyministerségével foglalkozik: Sipos József (2008): *Klebelsberg Kuno belügyministersége és az 1922-es nemzetgyűlési választások*. In: *A legnagyobb álmú magyar kultuszminiszter. Klebelsberg Kuno kora és munkássága*. Szeged. Belvedere Kiadó. Szerk: Miklós Péter. 35–53. o.
19. Klebelsberg Kuno (1928): *A magyar neonacionalizmus*. Néptanítók Lapja, 3 – 4. sz. 5. o., T. Kiss Tamás (1987): *A művelődéspolitikai „szürke eminenciásai”*. Népművelés, 4. sz.
20. Tókéczki, 1990. I.m., Glatz Ferenc szerint 1880 és 1930 között három koncepciózus reformelgondolás alakult ki az ország termelési szerkezetének átalakítására. Az első a magyar mezőgazdaság termékeinek strukturájának és munkaeszköztárának reformja volt. A második az ipari eszközökkel történő fejlesztést irányozta elő, a kifejlődését azonban megakadályozta az első világháború és az ország szétdarabolása. A harmadikat az ország munkaerejének műveltségét emelő-fejlesztő kulturális területeken megindított reform jelentette. Glatz, 1990. I.m., 14 – 15. o.
21. A kultúrfölény elmélet nem az 1920-as években született meg. Már a 19. század közepén megjelent a kultúra politikai eszközöként történő felhasználása. Gróf Csáky Albin (1841 – 1912) kultuszminiszter (1888. IX. 22. – 1894. VI. 10.) a „magyar állam kulturális missziójáról” beszélt a képviselőház 1889. május 20-i ülésén. Báró Wlassics Gyula (1852 – 1937) kultuszminiszterként (1895. I. 15. – 1903. XI. 3.) a magyar műveltség felsőbbségét hangoztatta, mert ebben látta biztosítékát annak, hogy a magyar földön élő népek között megtarthassa jogi és történelmi hegemoniájából származó vezető szerepét. Gróf Teleki Pál (1879–1941) (kultuszminiszter 1938. V. 14. – 1939. II. 16.) pedig a következőket írja: Magyarországot „az a kultúrfölény fogja talpra állítani, amellyel kultúránk egyéb államok kultúráját felülmúlja.” Teleki Pál (1920): *A fátylatartó Szeged*. Szeged, december 25. Az
- 1920-as évtized kultúrfölény-elmélet annyiban viszont eltért a korábban jelentkezőtől, hogy az új határok közé visszahúzódtott középosztály valóban egyféle kultúrfölényt jelentett minőségben és mennyiségben egyaránt., 22. T. Kiss Tamás (1998): *Állami művelődéspolitikai az 1920-as években*. MMI – Mikszáth Kiadó., Ladányi Andor (2000): *Klebelsberg felsőoktatási politikája*. Argumentum Kiadó, Budapest., Palló Gábor (2002): *Német tudományos modell Magyarországon. Klebelsberg tudományos rendszere*. Magyar Tudomány, 11. sz., Nagy Péter Tibor (2002): *Hajszálcsovek és nyomáscsoportok. Oktatáspolitikai a 19–20. századi Magyarországon*. Budapest, Oktatásutató Intézet – Új Mandátum Kiadó., Nagy Péter Tibor (2005): *Az állami befolyás növekedése a magyarországi oktatásban 1867 – 1945*. Iskolakultúra, június – július.
23. BCT, 331. o.
24. Sárközi, 1979. I.m., 206. o., Simon Gyula (1979): *A polgári iskola és a polgári iskolai tanárképzés története Magyarországon*. Budapest. Tankönyvkiadó. 38. o., Tókéczki László (1995): *Klebelsberg középosztály-felfogása és politikája*. In: *Gróf Klebelsberg Kuno emlékezete*. Szeged, 1995. Szerk: Zombori István, 20–45. o., Glatz Ferenc (1988): *Nemzeti kultúra – kulturált nemzet 1867 – 1987*. Budapest, Kossuth Kiadó, 16–161.o.
25. T. Kiss, 1999. I.m., 9. o.
26. *A magyar tudománypolitika alapvetése*. Budapest. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda. 1927. Szerk: Magyar Zoltán
27. Glatz Ferenc (1988): *Nemzeti kultúra – kulturált nemzet. 1867–1987*. Budapest. Kossuth Kiadó. 144. o.
28. BCT, 37. o.
29. Glatz, 1988. I.m., 123. o.
30. Magyar, 1927. I.m., 260. o., Ladányi Andor (1995): *A „magyar Dahlem”*. Történelmi Szemle, XXXVII. 301–316. o.
31. BCT 614. o.
32. Bethlen István titkos iratai. *Az iratokat sajtó alá rendezte, a bevezetőt és a magyarázatokat írta: Szinai Miklós és Szűcs László*. Budapest. Kossuth Kiadó. 1972. 256–257. o.
33. T. Kiss, 1999. I.m., 20. o.
34. BCT, 364. o.
35. Andor Mihály (1987): *Dolgozatok az iskoláról*. Budapest. Művelődéskutató Intézet., Sárközi István (1980): *Az ellenforradalmi rendszer népiskolapolitikája Magyarországon*. Budapest. Akadémiai Kiadó. Földes Ferenc: *A munkásság és a parasztság helyzete Magyarországon*. Összeállította: Simon Gyula. Budapest. 1955. 7, 21. o.
36. Simon, 1979. I. m., Ladányi Andor (1999): *A magyar felsőoktatás a 20. században*. Budapest, Akadémiai Kiadó., T. Molnár Gizella (1994): *A polgári iskolai tanárképzés és annak reformja*. In: Gróf Klebelsberg Kuno emlékezete. A Gróf Klebelsberg Kuno Alapítvány Füzetei 1. sz. 61–68. o., Laczó Katalin (1994): *A Polgári Iskolai Tanárképző Főiskola első évei Szegeden. Beszélgetés dr. Szörényi József főiskolai tanárral*. Szeged, november, 27–29. o.
37. Pukánszky Béla (1989): *A középiskolai tanárképzés 1924-es reformja Magyarországon*. Pedagógiai Szemle, november. 1045. o.
38. BCT, 625. o.
39. BCT, 222 – 223. o., T. Kiss Tamás (2008): *Jegyzetek*

- Klebelsberg Kuno kultuszminiszter egyházpolitikájáról. In: *A legnagyobb álmú magyar kultuszminiszter. Klebelsberg Kuno kora és munkássága*. Szeged. Belvedere Kiadó. Szerk: Miklós Péter. 179. o. Nagy Péter Tibor (2000): *Járszalag és aréna. Egyház és állam az oktatáspolitikai erőterében a 19. és 20. századi Magyarországon*. Budapest, Új Mandátum Kiadó
40. Mészáros István (1995): *Klebelsberg Kuno, az iskolareformer*. In: *Gróf Klebelsberg Kuno emlékezete*. Szeged. Szerk: Zombori István. 60–61. o.
41. BCT, 521. o.
42. Klebelsberg minisztersége kezdetétől a jogakadémiák megszüntetésére törekedett. A három nagy történeti felekezetnek az első világháború előtt több kisebb létszámú sokszor elég alacsony színvonalú jogakadémiája, líceumja volt. Az 1920-as években mindegyik felekezetnek egy-egy ilyen tanintézete maradt. A katolikus egyház Egerben működtette, amely 1927-ben Érseki Jogakadémia lett, egyetlen olyan katolikus felsőoktatási intézményként működött, ahol világi tudományokat is oktattak. A reformátusok 1924-ben összevonták néhány megmaradt kisebb intézményüket, megszűntették a sárospatakit és a hódmezővásárhelyit és helyettük Kecskeméten Egyetemes Református Jogakadémiát hoztak létre. Az evangélikus egyház Tiszai Egyházkerülete 1919-től működtette az ágostai hitvallásúak egyetlen jogakadémiáját Miskolcon, amely az Eperjesi Collegium Jogakadémia nevet viselte. A Klebelsbergi törekvések azonban nem jártak sok eredménnyel. Az egyházak sikerrel álltak ellent. Klebelsberg azt mégis elérte, hogy megvonja tőlük az államvizsgáztatás jogát. Vagyis, akik jogakadémián végeztek, azok államvizsgát csak az állami egyetemeken tehettek. Lásd: Ladányi Andor (1994): *„Nemcsak a gazdasági életben van szükség racionalizálásra, hanem kultúrpolitikánk terén is”*. *Klebelsberg törekvései a felsőoktatás intézményhálózatának átalakítására*. Budapest, Oktatókutató Intézet, 11–16. o.
43. Klebelsberg Kuno (1929): *Küzdelmek könyve*. Budapest. Az Athenaeum Kiadó. 304. o., Mészáros, 1995. I.m. 126. o.
44. Ladányi, (1994) I.m. 8–10. o.
45. Nagy P. T., 2000. I.m., Miklós Péter (2008): *Klebelsberg és a Szegedi Egyetem Hittudományi Karának terve*. In: *A legnagyobb álmú magyar kultuszminiszter*. Szeged. Belvedere Kiadó. 165–173. Szerk: Miklós Péter.,
46. Ujváry Gábor (1996): *Historia est magistra vitae? Tanultunk a történelemből? Tudományservező – történetkutatás – forráskritika. Klebelsberg Kuno, a bécsi Magyar Történeti Intézet megalapítása. Kandidátusi értekezés*. Budapest. Országos Levéltár 4/5450. 9001/1996. (Kézirat), Stier Miklós (1994): *„Kultúrdiplomácia”, külföldi magyar intézetek*. In: *Gróf Klebelsberg Kuno emlékezete 1994*. A Gróf Klebelsberg Kuno Alapítvány füzetei 1. sz. Budapest. Szerk: Klebelsberg Éva. 13 – 19. o., Ujváry Gábor: *„A magyar kultúra külföldi őrszeméi” A magyar kulturális és tudományos külpolitika és a külföldi magyar intézetek, tanszékek és lektorátusok*. <http://www.peed.hu/nemzetismeret/html/10-2.html> (2008. 10. 06.),
47. T. Kiss Tamás (2006): *A két világháború közötti elitképzést szolgáló ösztöndíjrendszerről*. In: *Apáczai-napok* 2006. Hagyomány és fejlődés. Nemzetközi tudományos konferencia. Tanulmánykötet II. Nyugat-Magyarországi Egyetem Apáczai Csere János Kar, Győr, 2007. Szerk: Dr. Lőrincz Ildikó. 197 – 209. o., Ujváry Gábor (1993): *Magyar állami ösztöndíjasok külföldön 1867–1944*. Levéltári Szemle, 3. sz., Ujváry Gábor (2008): *Amikor a kultúra a politika fölé kerekedett... Gerevich Tibor és a Római Magyar Akadémia*. Európai Utas, 2 – 3. sz. 74–82. o.
48. T. Kiss, 1999. I.m., 20. o., T. Kiss Tamás (1998): *Az iskolán kívüli népművelés és felnőttoktatás Magyarországon az 1920-as években*. In: *A magyar felnőttoktatás története*. Budapest. Szerk: Maróti Andor, Rubovits Kálmán, Sári Mihály. 217 –226. o., T. Kiss Tamás (1999): *Analfabétizmus elleni küzdelem Magyarországon az 1920-as években*. In: *Apáczai Csere János Tanítóképző Főiskola Évkönyve 1998/99*. Győr, Főszerk: Kovátsné dr. Németh Mária. 96 – 110. o.
49. [T.] Kiss, 1983. I.m., 53 –63. o.
50. *Valóság és lehetőség a művelődési otthonban*. Budapest. Népművelési Intézet. 1979. Összeállította és szerkesztette: Vitányi Iván., Kovalcsik József (1986): *A kultúra csarnokai II. köt.* Budapest. Művelődéskutató Intézet. 199.o., Dobrovits Sándor (1936): *Budapest egyesületei*. Statisztikai Közlemények, 74. köt. 3. sz. 43. o.
51. Jeney István (1928): *A népkönyvtárak térhódítása*. Nemzetnevelés, X. évf. 8. sz. 113. o.
52. T. Kiss Tamás (é. n.) *A felnőttoktatás törvénybefogadásának kísérleteitől a közművelődési törvény megalkotásáig*. In: *Művelődéstörténet 2*. Budapest. Magyar Művelődési Intézet-Mikszáth Kiadó. Szerk: B. Gelencsér Katalin. 703–723. o.
53. Simon Gyula (1959): *Neveléspolitikai dokumentumok az ellenforradalmi rendszer időszakából 1919–1931*. Budapest. 25. o.
54. BCT, 543. o., T. Kiss Tamás (1987): *A kultuszminiszter és a tömegkommunikáció*. Jel-Kép, 3. sz. 128–132. o., T. Kiss Tamás (1987): *A tömegkommunikáció helye és szerepe Klebelsberg Kuno kultúrpolitikájában*. In: *A Juhász Gyula Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei*, Szeged. Szerk: Békési Imre. 79 – 85. o.
55. *Kozma Miklós iratai. Naplójeljegyzések, 1929. január 17.* Közli: Glatz Ferenc: *Kultúrpolitika, kurzusideológia, Rádió (1927–1937) A magyarországi tömegkultúra alapelemei a két háború között*. In: *Tanulmányok a Magyar Rádió történetéből 1925–1945*. Budapest. Tömegkommunikációs Kutatóközpont. 1974. Szerk: Ránki György, Frank Tibor
56. T. Kiss, 1999 I.m., 233. o. Klebelsberg Kuno: *A magyar művészet mint nemzeti erőforrás*. Pesti Napló, 1928. július 29. In: *Gróf Klebelsberg Kuno: Küzdelmek könyve*. Budapest, Athenaeum, 1929. 24–32. Klebelsberg a “neoklasszicista” stílust természetesen a nyugat-európai nyelvekben meghonosodott (néo-classicisme, neoclassicismo, Neuklassizismus) értelemben használja, amely 18. század végi 19. század eleji “klasszicizmust” jelenti. A két világháború közötti korszak jellemzésére viszont általánosan elterjedt Szekfű Gyula “neobarokk” jelzője, amelyet mind az építészeti stílusutánzásra, mind a társadalom “úri” gondolkodásmódjára vonatkoztatott. Szekfű Gyula (1935): *Három nemzedék és ami utána következik*. Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda,

407. o. A konkrét építészeti, képzőművészeti alkotásokat tekintve található Farkas Zoltán „eklektikus historizmus” megjelölése. Farkas Zoltán (1933): *Gróf Klebelsberg Kunó képzőművészeti politikája*. Nyugat, I. 321.

57. P. Szűcs Julianna (1981): *Egy „modern” hivatalos művészet: a római iskola*. Valóság, május. 35–44. o.

58. Borvendég Béla (1982): *Rerrich Béla emlékezete*. Magyar Építőművészet, 1. sz.

59. P. Szűcs, 1981. I. m..

60. BCT, 401. o., T. Kiss, 1985 I.m., 32 – 33. o., T. Kiss, 1986 I.m., 26 – 27. o.

61. BCT, 231. o.

62. Klebelsberg Kuno (1932): *Irányváltás Európában*. Pesti Napló, május 8.

63. *Shvoy Kálmán titkos naplója és emlékirata 1918 – 1945*.

Budapest, Kossuth Könyvkiadó. 1983. Sajtó alá rendezte, a bevezető szöveget írta, magyarázó jegyzetekkel ellátta Pernecki Mihály. 96. o.

64. BCT, 520. o.

65. Szabó Dezső (1925): *Feltámadás Makucskán*. Budapest, Saturnus Könyvkiadó Vállalat. 55 – 66. o. Az Aradi Állami Levéltárban található, Gróf Klebelsberg Kunó Imre Aurél Ferencz születési anyakönyvi bejegyzés szerint, a Kunó név hosszú „ó”-val szerepel. Ugyanakkor 1927-ben, még Klebelsberg életében megjelent, *Gróf Klebelsberg Kuno beszédei, cikkei és törvényjavaslatai 1916–1926*. c. könyv borítóján a szerző nevében rövid „o” szerepel, más publikációjában pedig ez is, meg az is előfordul.

66. T. Kiss, 1999. I.m., 358. o.

